

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

COVID-19 SÜRECİ ANALİZ RAPORU

COVID-19 İLE BİRLİKTE ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİKLER: TARİH, BUGÜN VE GELECEK İLİŞKİSİNDE DİSİPLİNLER ARASI BİR ANALİZ

Editör

Prof. Dr. Oya Dağlar Macar

Yazarlar

Prof. Dr. Oya Dağlar Macar
Prof. Dr. Mim Kemal Öke
Dr. Öğr. Üyesi Uğur Yasin Asal
Dr. Öğr. Üyesi Ayfer Genç Yılmaz
Dr. Öğr. Üyesi Başak Özoral
Dr. Kamala Valiyeva

Mayıs, 2020

Önsöz

Aralık 2019’da Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıkarak, kısa sürede küresel çapta bir salgına dönüşen Covid-19, uluslararası ilişkiler alanında köklü değişim ve dönüşümlere sebep oldu. Başta devletler olmak üzere, uluslararası sistemdeki tüm aktörler, Covid-19 krizine karşı ekonomik, siyasi ve toplumsal değişimlerin nasıl sonuçlar getireceğine ilişkin cevaplar aramaya başladılar. Öncelikle pandeminin nedeni ve nasıl ortaya çıktığı ile başlayan sorular, tüm dünyayı iklim-krizi ve ekoloji gibi küresel sorunlar üzerinde yeniden düşünmeye zorladı.

İlerleyen süreçte Covid-19 krizi devletlerin gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun kriz kaldırma kapasitelerinin zayıflığını da ortaya çıkardı. Kriz yönetiminde uygulanan politikaların başarısızlığı, her ülkenin sağlık alt yapısı ve sosyal güvenlik uygulamalarının zafiyetini gözler önüne serdiği gibi, sağlık sistemlerinin sorgulanmasına da neden oldu.

Öte yandan Covid-19’un yarattığı tecrit, hem ulusal hem de küresel düzeyde ekonomileri derinden sarstı. Pandeminin orta ve uzun vadede ekonomiye etkileri, tüm devletleri ekonomi politikaları ile ilgili acil ve kalıcı tedbirler almaya yöneltti. Söz konusu tedbirlerin kapasite ve performansını belirleyen temel parametrelerin, devletlerin sosyal güvenlik politikaları, güçlü sağlık sistemleri, gıda arzı ve tedarik zincirlerinin sürdürülebilirliği olduğu anlaşıldı. Seçilmiş G20 ülkelerinin Covid-19 ile mücadelede başarı ve başarısızlıkları bu çerçevede değerlendirildi.

Covid-19 ile mücadelede her siyasal yapının benimsediği politikalar birbirinden farklı oldu. Bu, siyasal rejimlerin yapısı ile olduğu kadar, siyasal ve toplumsal kültür farklılıklarından da kaynaklanan bir durumdu. Bununla birlikte aynı coğrafyada yer alan devletlerin pandemiye karşı verdikleri mücadelede şaşırtıcı benzerlikler ve bazı ortak tutumlar da ortaya çıktı. Ortadoğu ve Körfez ülkelerindeki kriz yönetimleri ve izlenen politikalar buna örnek gösterilebilir.

Covid-19 pandemisinde uluslararası alanda en çok konuşulan konulardan biri de “güvenlik” oldu. Nisan 2020’de, BM Genel Sekreteri Covid-19’un küresel barış ve güvenliği tehdit ettiğini açıklaması, uluslararası güvenlik açısından önemli bir tespit içeriyordu ve gelecekte güvenlik konusunun dünya gündeminde çok tartışılacağını gösteriyordu.

Pandemi krizi, siyasi açıdan ulus-devlet ve küreselleşme gibi kavramların da yeniden sorgulanmasını gündeme getirdi. “Salgın ulus devletin geri dönmesine yol açmaktadır” değerlendirmesi, krizin beraberinde getirdiği başlıca söylemlerden biri oldu. Bunun nedenleri, devletlerin krize, sınırları kapatarak ve sınır geçişlerini sınırlayarak, tıbbi malzeme ihracatını yasaklayarak, anayasal normları kişisel hakları sınırlayacak şekilde gözden geçirerek kamu sağlığı ve güvenliği adına sert önlemler aracılığıyla müdahale etmeleriydi. Fakat pandemi gibi küresel bir sorunun, ulusal düzeyde çözülmesinin imkânsızlığı göz önünde bulundurulunca, küreselleşme ve ulus devlet diyalektiğinde iki düzeyin de bir arada var olmasını gerektiği kanaati ağırlık kazandı.

Kriz süresince ortaya çıkan her sorun, beraberinde komplo teorilerini de getirdi. Prof. Dr. Mim Kemal ÖKE'nin de belirttiği üzere; “gerçeğin bilinmediği ya da tam manası ile kavranamadığı, kavranmakta zorluk çekildiği dönemde komplo teorileri insanların merakını gidermede biçilmiş kaftan oldu” ve kriz gündeminde yerini aldı. İnsanlar anlamlandırmakta zorlandıkları bu asimetric tehdede karşı adeta bir kader birliği yaptı. Bu felaketi bazıları yeni ve olumlu gelişmelerin başlangıcı için önemli bir vesile olarak görmeyi tercih ederken, bazıları daha otoriter, krizlerle boğuşan ve insanlığın sonunu getirecek yeniçağın felaketi olarak değerlendirdi.

Bu raporda Covid-19 salgını, uluslararası ilişkiler perspektifinden tarihsel, ekonomik, siyasal ve toplumsal boyutlarıyla çok yönlü olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede, sırasıyla salgının tarihsel boyutu, ekonomi politiği, Ortadoğu ve Körfez ülkelerine etkileri, pandemi- güvenlik ilişkisi ve pandeminin ulus-devlet yapılanmasına etkisi ele alınarak, kriz süresince konuşulan komplo teorilerinin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SALGIN HASTALIKLARIN SİYASAL VE TOPLUMSAL SONUÇLARI VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

I.I. Tarihsel Süreçte Salgın Hastalıkların Siyasal ve Toplumsal Sonuçları

Salgın hastalıklar tarihi neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir. Başta veba, kolera, çiçek, tifüs ve grip olmak üzere birçok hastalık tarihin çeşitli dönemlerinde salgınlar yaparak milyonlarca kişinin ölümüne neden olmuştur. Dünya tarihinde ulusları tehdit eden en büyük salgınlardan biri 541-542 tarihlerinde Bizans'ta ortaya çıkan vebadır. Çok kısa zamanda Mısır'a, Kuzey Afrika kıyılarına, Anadolu'nun tamamına, Bizans orduları ile Avrupa'ya yayılarak on binlerce kişiyi öldürmüştür. Fakat vebanın asıl tahribatı 14. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu salgında 25 milyon kişinin hayatını kaybetmiş, Avrupa'nın 3'te biri yok olmuştur. Veba 18. yüzyılda da nüksetmiş ve ilki kadar olmasa da dünya nüfusunun % 10 ila % 20'sinin ölümüne neden olmuştur. (Varlık, 2015)

15-16 yüzyıl çiçek Avrupa'da öldürücülüğü en yüksek hastalıkların başında çiçek gelmektedir. 18. yüzyıla damgasını vuran pandemi ise koleradır. 1817-1833 ve 1829-1851 arasında iki pandemi (dünya genelinde etkili olan bulaşıcı hastalık) şeklinde ortaya çıkan ve milyonları yok eden kolera, ancak 20. yüzyılda kontrol altına alınabilmiştir.

19. yüzyılda tifüs salgınının da büyük çapta yıkıma neden olduğu bilinmektedir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'na damgasını vurarak, Avrupa ve Asya'da 25 milyon kişinin enfekte olması ile sonuçlanmıştır. Savaş dönemlerinde bulaşıcı hastalıkların büyük çapta ölümlere yol açtığı, cephede ölen asker sayısından daha fazla insanın salgın hastalıklardan dolayı yaşamını yitirdiği bilinmektedir. Nitekim dünyanın en büyük pandemisi olarak tarihe geçen İspanyol gribi Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ortaya çıkarak dünya nüfusunun 5'te 1'i enfekte olmasına ve 50-100 milyon kişinin ölümüne neden olmuştur. (Yolun, 2020, 74)

Salgın hastalıkların yarattığı bu büyük tahribat siyasi, ekonomik ve toplumsal birçok değişime neden olmuştur. Siyasal olarak özellikle Amerika'nın ve Afrika'nın sömürgeleştirilmesinde salgın hastalıkların (çiçek, kızamık, Salmonella ve sığır vebası) rolü büyüktür. (Jared Diamond, Tüfek, Mikrop ve Çelik, 2010). 14. yüzyılda vebaya bağlı olarak Avrupa'nın nüfusundaki dramatik düşüş, toprakların ekilememesine ve serbest kalan serflerin şehirlere akın ederek ücretli işçiliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Diğer yandan kırsal alanda işgücünün azalması nedeniyle, feodal beylerin serfleri daha ağır şartlarda çalıştırması Avrupa'da köylü ayaklanmaları ortaya çıkmasıyla ve uzun vadede feodal düzenin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır.

Ekonomik ve siyasi sonuçlarının yanı sıra hastalıklar toplumsal değişimlere de neden olmuştur. Yaş, cinsiyet ya da ekonomik durum ayırt etmeksizin yaşanan kitlesel ölümler, 1920'lerden itibaren

¹ Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

hastalıkların sadece fakirleri öldürdüğü algısını değiştirmiştir. Bu algı değişimi kamu sağlığı stratejilerine de yansımış ve 20. yüzyılda kamu sağlığı alanında devletlerin yeni politikalar geliştirmesini sağlamıştır. Ayrıca salgın hastalıkları ortadan kaldırmak için yapılan araştırmalar tıbbi alanda birçok gelişmenin ortaya çıkmasını sağlarken, koruyucu sağlık hizmetlerinin önemin anlaşılmasına da neden olmuştur.

I.II. Hastalıkların Ekolojisi ve COVID-19

Salgın hastalıklar bilimsel gelişmeler ve yaygın aşılama sayesinde 20. yüzyılda büyük oranda etkisini yitirmiştir. Fakat modern dünyada salgın hastalıklar başka formlarda hala insanlığın korkulu rüyası olmaya devam etmektedir. Yakın dönemde sırasıyla; SARS (2003), Kuş Gribi (2007), Domuz Gribi (2009), MERS (2012), Influenza A H7N9 (2013), Ebola (2014), ZİKA (2015) ve COVID-19 (2019) salgınları, ortaya çıkış sıklıkları ile hastalıkların 21. yüzyılda da etkili olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Burada dikkati çeken en önemli nokta, hastalıkların görülme sıklığındaki artıştır. Tarihsel olarak baktığımızda hemen hemen her yüzyıla denk gelen bir pandemiden söz etmek mümkündür. Oysa günümüzde salgın hastalıkların görülme sıklığı belirgin biçimde kısalmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere, 21. yüzyılın başında ortalama 20 yıl içinde toplam sekiz salgın ortaya çıkmış olması şaşırtıcıdır. Peki, bunun nedenleri nelerdir?

Uluslararası Hayvancılık Araştırma Enstitüsü'nün 2012'de yayınlanan bir raporuna göre; 1940'lerden sonra ortaya çıkan bulaşıcı hastalıkların % 60'ının hayvanlardan insanlara geçen hastalıklar zoonotik (hayvandan insana geçen hastalık) olduğunu ortaya koymaktadır. Yine aynı araştırmada zoonotik hastalıkların da % 71,8'inin yaban hayvanlarından yayıldığı tespit edilmiştir. (Tolunay, 2020, s. 1)

Bu araştırmanın ortaya koyduğu gerçek, son yıllarda ortaya HIV, Ebola, Batı Nil virüsü, SARS, kuş gribi, domuz gribi ve son olarak COVID-19 salgınlarının tümü için geçerlidir. Bilindiği üzere, COVID-19 salgınının önce yarasalar ve bazı evcil olmayan hayvanlardan geliştiği ve bu hayvanın ticaretinin yapılması yoluyla insana bulaştığı iddia edilmektedir. Tüm bu bilgi ve veriler ışığında günümüzdeki salgınların ortaya çıkmasının arkasında yaban hayvanlarının yaşam alanlarının yok edilmesi, vahşi hayvan ticareti ya da evcilleştirilmesi gibi müdahalelerin yattığını söylemek mümkündür. Yaban hayatına yapılan müdahaleler ile birçok virüs ve bakteri hayvandan insana geçerek salgın hastalıklara dönüşmesine neden olmaktadır.

Bilim adamları bu müdahalelerin devam etmesi durumunda hayvansal kaynaklı enfeksiyon hastalıklarının devam edeceğini ve bunun en büyük küresel tehditlerden biri olacağı uyarısında bulunmaktadırlar.

I.III. Küreselleşme – İklim Krizi - Pandemi İlişkisi

Salgın hastalıkların küreselleşme ve iklim krizi ile çok yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Sanayi Devrimi'nden beri dünya baş döndürücü bir hızla gelişmekte ve “modern”leşmektedir. Bu gelişmelere paralel olarak yaşanan hızlı kentleşme, artan insan popülasyonu, ormansızlaştırma, sulak alanların

kurutulması, madencilik, yeni tarım alanları açma, yol yapımı vb. kapitalizmin getirdiği sorumsuzca müdahaleler çevrenin kirlenmesine ve ekosistemin dengesinin bozulmasına neden olmaktadır.

Doğaya yapılan müdahaleler ve ekosistemin bozulup, parçalanması dolaylı olarak hastalıkların yayılmasına etki edebilmektedir. Çünkü bu süreçlerle birlikte canlılar göçe zorlanır, biyolojik çeşitlilik kaybı yaşanır, yaban hayvanlarının bağışıklık sistemleri olumsuz etkilenebilir ve hastalık taşıyıcı böcek ve sinekler çoğalabilir.

Özellikle ormansızlaşma ile doğrudan vahşi hayvanların yaşam alanlarına girilmesi yukarıda bahsedildiği üzere, insan türünden uzak yaşayıp evrimleşen çok sayıda bitki ve hayvan türünün yok olmasına neden olmaktadır. Bu hayvanlarla yaşayan ve henüz bilinmeyen virüsler doğal ev sahipleri öldürülünce insanları yeni yaşam alanı olarak seçmeye başlamakta ve böylece yeni birçok salgın hastalık ortaya çıkmaktadır.

Ekolojik dengenin bozulması dünyayı küresel ısınma sorunu ile karşı karşıya bırakmaktadır. Unutmayalım ki küresel ısınma doğadaki tüm canlı türleri için büyük tehlike yaratan iklim değişikliğini de beraberinde getirmektedir.

İklim değişikliğinin neden olduğu/olacağı kuraklık, sel ve taşkınlar, sıcak hava dalgaları, gıda üretimindeki azalışlar gibi etkiler salgınların daha hızlı yayılmasına ve uzamasına, alınan önlemlerin etkisiz kalmasına ve toplumun salgınları daha şiddetli hissetmesine yol açabilir. Örneğin COVID-19 salgınında alınacak en önemli kişisel önlem ellerin yıkanmasıdır. Ancak dünyada 785 milyon kişiyi temiz suya erişimden yoksun olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Öte yandan küreselleşme salgın hastalıkların yayılmasını hızlandırmaktaki en büyük faktördür. İnsanların ve malların dolaşımı salgın hastalıkların yayılmasını kolaylaştırarak kısa sürede pandemiye dönüşmesine neden olmaktadır.

Önümüzdeki dönemde küresel salgın tehdidi oluşturabilecek bulaşıcı hastalık ajanlarının iklim değişikliği gibi faktörlerin etkisiyle daha sık ortaya çıkması ve küreselleşmenin etkisiyle de daha hızlı yayılması beklenmektedir.

Özetle, salgın hastalıklar büyük ölçüde çevresel sorunlardır ve bu konuda alınacak tedbirler, yeni küresel salgınların ortaya çıkmasını önlemede hayati önem taşımaktadır.

I.IV. Mikroorganizmaların Uluslararası Güvenliğe Etkisi: Olası Riskler, Önlemler ve Değerlendirmeler

Salgın hastalıkların ortaya çıkmasına ve küresel çapta yıkımlara yol açmasına hastalık yapıcı mikroorganizmalar neden olmaktadır. Bu mikroorganizmalar bazen doğal yollarla bazen de laboratuvarlarda üretilmek suretiyle ortaya çıkmaktadır. Günümüzden 25.000 yıl önce, henüz mikrobun bile keşfedilmediği tarihlerde insanoğlunun hastalıkların gücünü keşfederek, mikroorganizmaları biyolojik silah olarak kullandıkları görülmektedir. *Biyolojik silah*; hastalığa neden olan mikroorganizmalar, hayvanlar ve bitki öldürücülerdir. Kitle imha silahları (KİS) içinde yer alan

biyolojik silahların profesyonel ordular tarafından askeri hedeflere yönelik kullanılmasına “*biyolojik savaş*” adı verilmektedir.

Biyolojik silahların devletler tarafından kullanımının uzun bir tarihi vardır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı’nda ve Soğuk Savaş döneminde bazı devletlerin silahlanma programlarına dâhil edilmiştir. Örneğin, Japonya 1932 ve 1945 yılları arasında Japonya, 731. Birim adı verilen bir biyolojik silah araştırmaları gerçekleştirmiş, 1941’de İngilizler İskoçya açıklarında bulunan Gruinard adasında biyolojik silah geliştirme programı yürütmüşlerdir. 1942’de Amerika Birleşik Devletleri de kendi biyolojik silah programını başlatmış ve 1969 yılına kadar devam ettirmiştir. (Yüksel ve Erdem, 2016, s. 204-207) SSCB ise biyolojik silah üretiminde en başta gelen ülkedir. 1946’da başlattığı gizli biyolojik silah programı çerçevesinde, kesin bilgiler olmamasına rağmen 52 farklı yerde açtığı üretim ve geliştirme tesislerinde, 50-60 bin kişi ile biyolojik silah araştırmaları yürütmüştür. (Kiremitçi, 2014, s. 36)

1972 yılında, genelde Biyolojik Silahlar Anlaşması olarak adlandırılan “*Bakteriyolojik ve Toksik Silahlarının Geliştirilmesi, Üretimi ve Depolanması ve İmhası’na Dair Anlaşma*” 79 ülke tarafından imzalanarak 1975 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma biyolojik ajanların saldırı amaçlı geliştirilmesi, üretilmesi, stoklanması, temin edilmesi ve kullanılmasını yasaklamaktadır. Ancak bu anlaşmaya rağmen dünyamızda biyolojik silahların kullanımı devam etmiştir. (Baysallar, 2007, s. 521, 522)

Diğer yandan SSCB’nin dağılmasından sonra onun elinde bulunan KİS’lere ve KİS yapımında kullanılan malzeme, teknoloji ve bilginin akıbetinin ne olduğu bilinmemektedir. İran, Irak, Libya ve K. Kore’nin de bulunduğu birtakım ülkeler SSCB dağıldıktan sonra, bu bilgi ve teknolojiye sahip olmak amacıyla girişimlerde buldukları bilinmektedir. Diğer yandan söz konusu bu bilgi, malzeme ve teknolojinin terör örgütlerinin de ilgisini çektiği ve buna sahip olmak için çalışmalarda buldukları iddia edilmektedir. (Kiremitçi, 2014, s. 30)

Biyolojik silahların terör örgütleri tarafından sivil halkı hedef alarak yaptıkları saldırılar “*biyoterörizm*” olarak adlandırılmaktadır. Biyoterörizm günümüzde giderek büyüyen bir tehdittir. Daha önce yaşanan tecrübeler terör örgütleri tarafından yapılacak bir saldırının önceden tahmin edilmesinin ve engellenmesinin ne kadar zor olduğunu göstermiştir. Bu yüzden olası bir saldırıya hazırlıklı olmak ve saldırı gerçekleştiğinde alınması gereken kişisel tedbirleri bilmek çok önemlidir.

Örneğin 1991-1994 arasında Japonya’da Kıyamet Günü isimli bir terör örgütünün Japonya’da yaptığı saldırılar, 11 Eylül 2001’de ABD’de farklı kuruluşlara toz halinde şarbon sporları içeren mektupların gönderilmesi, aynı tarihte birçok Avrupa ülkesine B.antraks sporları olan mektupların yollanması bu örneklerden birkaçıdır. Bu durum Batı dünyasında biyoterör korkusunu tetiklemiş ve uluslararası güvenlik sorununu açıkça ortaya koymuştur. (Yüksel ve Erdem, 2016, s. 204, 207)

Önlemler ve Değerlendirmeler

COVID-19 salgını tüm ülkelerin sağlık sistemlerini yeniden gözden geçirmeleri için önemli bir uyarı niteliğindedir. COVID-19 salgınında birçok devletin sağlık sistemi yetersiz kalmış ve kriz yönetimi konusunda birçoğu başarısız bir sınav vermişlerdir. Başta ABD olmak üzere pek çok ülke pandemiyi “savaşla mücadele” şeklinde tanımlamalarına rağmen şimdiye kadar ekonomilerinden büyük pay ayırdıkları silahların bu mücadelede hiçbir işe yaramadığını açıkça görmüşlerdir. COVID-19 tüm dünyaya salgın hastalık tehdidine karşı ne kadar hazırlıksız olduğunu ve kriz yönetme kapasitelerinin zayıflığını göstermiştir. Salgın hastalıkların önümüzdeki yıllarda yeniden ortaya çıkma ihtimali de göz önünde bulundurulduğunda, COVID-19’dan sonra ister istemez pek çok devletin sağlık hizmetleri ile ilgili yeni düzenlemelere gitmek zorunda kalacağı ortadadır. Bu çerçevede kamu sağlığı ve koruyucu sağlık hizmetlerinin yeniden devletlerin öncelikli konusu olacağı öngörülebilir. Bunun için devletlerin halkın sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştıracak adımlar atması, koruyucu önlemler konusunda halkın bilgilendirilmesi, aşılama programlarının yeniden düzenlenmesi ve kapsamlı risk değerlendirme haritalarının oluşturulması gibi düzenlemelere gitmeleri gerekmektedir. Tüm bu düzenlemelerin ekonomi-siyaset-toplum dengesi üzerine oturması oldukça önemlidir. Unutulmaması gerekir ki, salgın hastalıklar bir sağlık meselesi olmanın yanı sıra devletler için ekonomik ve siyasi bir meseledir. Küresel çapta ortaya çıkan salgınlar uluslararası ticareti ve seyahati etkileyerek, farklı ülkelerde potansiyel yıkıcı ekonomik sonuçlara neden olmuşlardır. Sadece SARS’ın tüm dünyaya maliyetinin 30 -140 milyar ABD Doları’na kadar ulaştığı belirtilmektedir. (World Health Organization, 2008; Cevizci ve Erginöz, 2008, s. 56) COVID-19 salgınının günümüz dünya ekonomisine olan maliyeti ise henüz bilinmemektedir. Salgınlara yarattığı mali yıkımlar, tüm iktidarları derinden etkileyecek politik krizlere neden olabilir.

Uluslararası İlişkiler bağlamında, COVID-19 salgını “güvenlik” algısının da yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bugüne kadar politik ve askeri düzeyde tartışılan “güvenlik” konusuna şimdi “biyo-güvenlik” tartışmaları da eklenmiştir. Bu çerçevede ekosistem tahribatı ve küresel iklim krizinin salgın hastalıklarla ilişkisi üzerine düşünmek ve biyolojik silahların yaratacağı küresel tehdidi çok yönlü olarak tartışıp, hem ulusal hem de küresel düzeyde köklü çözümlere gitmek hayati önem taşımaktadır.

Öte yandan küresel dünyada son derece önemli bir yer tutan uluslararası işbirliği konusu da sağlık ekseninde yeni bir açılıma gitmek zorundadır. Daha önce ekonomik çıkarlar, terör tehlikesi ve siyasi konularda uluslararası işbirliğine giden ülkeler, bundan böyle sağlık konusunda da ortak uyum ve işbirliği içinde olmak zorundadırlar. Sağlık işbirliği çerçevesinde ulusal ve küresel sağlık risklerine karşı erken uyarı kapasitelerinin güçlendirilmesi, olası salgın hastalıklara karşı risk ve kriz yönetimi kapasitelerinin arttırarak ortaklaşa programlar oluşturulması ve uluslararası sağlık kurallarının yeniden gözden geçirilerek düzenlenmesi (Etkeni Hızlı saptama ve hızlı bildirim için) büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, COVID-19 salgını 21. yüzyıldaki en büyük küresel salgınlardan biri olarak tarihe geçecektir. Bu salgın kolektif hafızamızda yer alan tarihsel süreçteki salgınlara ve bu salgınlara çok yönlü sonuçlarına yeniden bakmamızı zorunlu kılmaktadır. Çünkü tarihten alınacak dersler, günümüzü

rasyonel bir gözle değerlendirip, geleceğe ilişkin doğru öngörüler yapabilmemiz için büyük önem taşımaktadır.

Uğur Yasin Asal²

COVID-19'UN ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİĞİ

II. I. COVID-19 ile Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke Ekonomileri Arasında Güç Dengesinin Yeniden Düşünülmesi

2019 yılının son çeyreğinde Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan ve hızla küresel bir görünüm kazanan COVID-19 krizi ile birlikte ülkelerin sadece sağlık alt yapısı ve sosyal güvenlik uygulamalarının değil; devlet, toplum ve ekonomi ilişkilerinin de yeniden düşünülmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. COVID-19 ile mücadelede piyasa ekonomileri ile devletçi uygulamalar arasında başarı ve başarısızlıkların ortaya çıktığı bu süreç, küresel sorunlarla mücadelede mevcut mekanizmaların etkinliğini sorgulatmış, yeni mekanizmaların arayışını hızlandırmıştır.

Dünya GSYH'nin %80'ini oluşturan ve gelişmiş 20 ekonomiyi bir araya getiren G20 platformu, 27 Mart 2020 tarihinde telekonferans yöntemiyle gerçekleşen Liderler Zirvesinde, "ortak düşman" haline gelen korona virüsü ile mücadelede IMF ve Dünya Sağlık Örgütü ile birlikte hareket edeceğini açıklamıştır. G20 tarafından bu zirvede, tedarik zincirini sürdürmek ve iş gücü kayıplarını önlemek için küresel piyasalara 5 trilyon dolarlık likidite desteğinin sağlanacağı açıklanmıştır. Fakat zirveyi takip eden günlerde COVID-19'la mücadelenin tam anlamıyla küresel olamayacağı; krizin, ulusal hükümetlerin kapasite ve performanslarıyla aşılabacağı görülmüştür (Duran, 2020). Hükümetlerin söz konusu kapasite ve performanslarını etkileyen temel parametrelerin sosyo-ekonomik standartlar, güçlü sağlık sistemleri, gıda arzı ve tedarik zincirlerinin niteliği olduğu anlaşılmıştır (Think Tank 20, 2020).

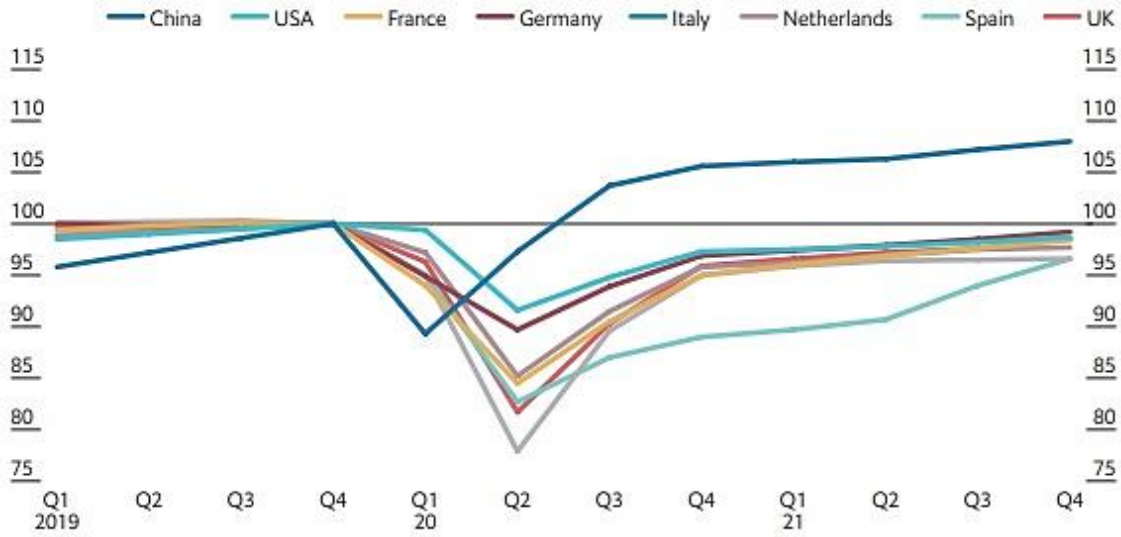
COVID-19'un devlet, toplum ve ekonomi ilişkilerinin mevcut yapısına ilişkin sorun alanlarını ön plana çıkardığı, bu mekanizmalar arasında kriz yönetimi başta olmak üzere işbirliği süreçlerinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında farklılar arz ettiği görülmüştür. Uluslararası ilişkilerin ekonomi politikası çerçevesinde değerlendirildiğinde, 2008 küresel finans krizinden bugüne gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında artan rekabetin ekonomi, finans ve güvenlik ekseninde derinleştiği anlaşılmaktadır. Söz konusu rekabetin temel belirleyicilerinin ise ABD ve Çin olacağı, COVID-19'un bu rekabet sürecinin yeni bir aşaması olduğu vurgulanmaktadır (Foreign Affairs, 2020). Ancak bu rekabetin, orta ve uzun vadeli etkilerinin küresel piyasaların istikrarı başta olmak üzere, uluslararası toplum sağlığı ve güvenlik ilişkisi üzerine negatif yönlü bir ilişki oluşturacağı öngörülmektedir (Foreign Affairs, 2020, s. 1).

COVID-19'un küresel ekonomi üzerinde 4 temel *stres testi* oluşturacağı öngörülmektedir. Söz konusu stres testlerinden ilkinin zayıflayan ihracat talebi, tedarik zincirinin dağılması, turizm harcamalarında radikal düşüş ile birlikte piyasaların durgunluğu üzerine olacağı öngörülmektedir. İkinci olarak, COVID-19'un ekonomi ve finans dünyasındaki *uyumu* bozması ve bunun sonucunda iş bırakma ve

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı.

seyahat kısıtlamalarının ortaya çıkması ile tüketimde düşüş, zayıflayan gelir ve sermaye giderlerinde daralma beklenmektedir. Üçüncü olarak, gelişmekte olan ülke para birimlerinin kademeli olarak dolar karşısında zayıflayacağı öngörülmektedir. Son olarak, jeopolitik gelişmelerin COVID-19 ile birlikte yeni bir görünüm kazanabileceği ve özellikle Çin'in yakın bölgesi (*Güney Çin Denizi*) ve küresel güç dengesinde yeni bir aşama oluşturabileceği öne sürülmektedir (Fitch Solutions, 2020). Aşağıda yer alan Grafik 1'de COVID-19 krizinin, seçilmiş ülkeler üzerinde çeyrekler bazında GSYH değişimine ilişkin projeksiyon sunulmaktadır.

Grafik 1. Çeyrekler Bazında Reel GSYH Öngörüsü

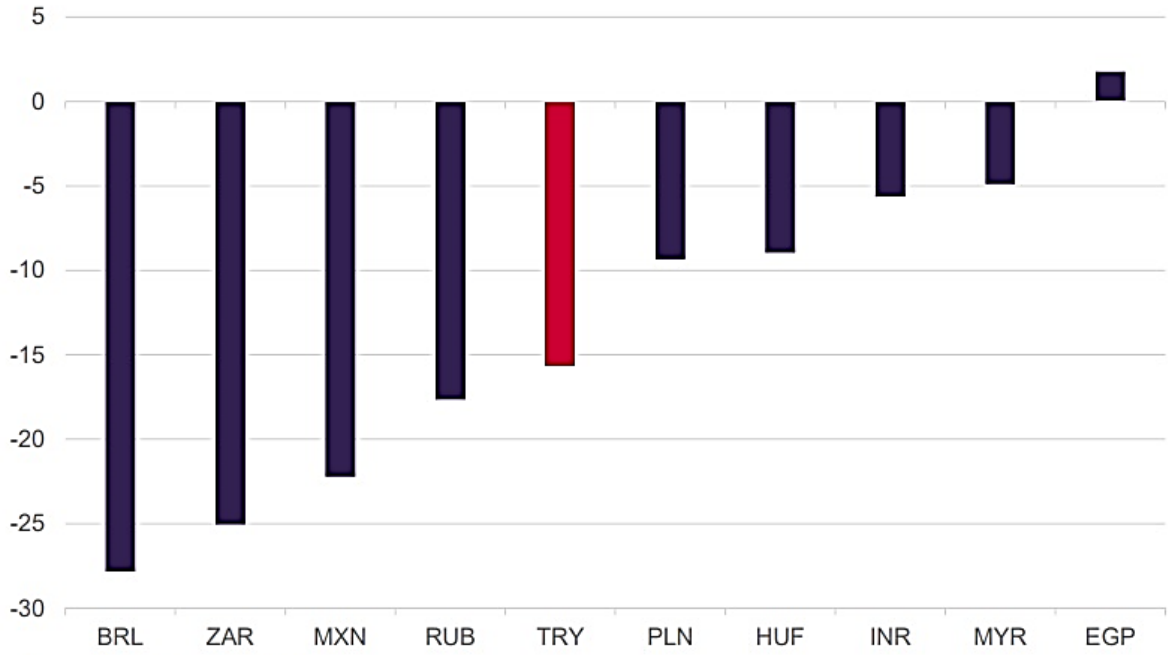

Sources: Haver Analytics; The Economist Intelligence Unit forecasts.

Grafik 1'de yer alan öngörüler çerçevesinde Çin'in COVID-19 sonrası GSYH gelişimine öncülük edeceği ve 2020 yılının 2. ve 3. çeyreğinden itibaren ekonomik toparlanma sürecini güçlendireceği öngörülmektedir. Buna ek olarak, tabloda yer almayan ancak Hindistan, Singapur, Güney Kore gibi yükselen ülke ekonomilerinin güçlü yatırım, inovasyon ve üretim altyapısı ile COVID-19 sonrası sürece ilişkin mukayeseli üstünlüklere sahip olacağı ifade edilmektedir. Avrupa ekseninde değerlendirildiğinde ise COVID-19 ile birlikte İtalya, İspanya ve Hollanda'nın kırılma halka rolünü derinleştireceği, Almanya'nın 2020'nin 3. ve 4. Çeyreğinden itibaren GSYH toparlanmasını istikrarlı bir yapıya kavuşturacağı öngörülmektedir. ABD ekonomisinin ise ancak 2020 son çeyreğinde olağan bir görünüm kazanacağı öngörülmektedir (The Economist Intelligence Unit, 2020).

COVID-19'un gelişmiş ülke ekonomileri üzerindeki etkilerinin GSYH verileri çerçevesinde değerlendirilmesinin ardından, bu sürecin gelişmekte olan ülke para birimleri üzerindeki olası projeksiyonları aşağıda yer alan Grafik 2'de ifade edilmektedir. COVID-19 ile birlikte gelişmekte olan ülke para birimlerinin, ABD doları karşısında zayıflamakta olduğu ve söz konusu zayıflamanın bu ülke ekonomileri nezdinde farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Türk Lirasının, COVID-19 sürecinde ABD doları karşısında yaşadığı devalüasyon da aşağıda yer alan grafikte görülmektedir. Bu grafiğe göre Türk Lirası gelişmekte olan ülke para birimleri arasında medyan bir görünüm ifade etmektedir.

Grafik 2. COVID 19 Sürecinde ABD Doları Karşısında Zayıflayan Döviz Kuru Oranları

Source: Bloomberg, Fitch Solutions

COVID-19'un 2020 yılı boyunca devam edeceği öngörüsü, yükselen ülke para birimlerinin finansal risk duyarlılığını arttırmaktadır. Söz konusu risk artışının, ABD dolarının yükselen ülke para birimleri üzerinde önemli bir baskı aracılığıyla devam edeceği öngörülmektedir. Ek olarak; yükselen ekonomiler içerisinde, cari açık, ödemeler dengesi ve yüksek dış borç sorunu yaşayan para birimlerinin, Dolar karşısında negatif yönlü seyrini yıl boyunca sürdüreceği öngörülmektedir. COVID-19 ile yükselen ülke para birimlerinin Dolar karşısında zayıflama ve yıpranma sürecinin, bu ülkelerin borç ödeme maliyetleri üzerinde ikincil bir finansal stresin oluşmasına neden olacağı ifade edilmektedir (Fitch Solutions, 2020).

II. II. Serbest Piyasa Ekonomileri ve Sosyal Güvenlik

COVID-19 krizi ile birlikte ABD, İngiltere ve Fransa gibi G7 ülkelerinin birçoğunda piyasa ekonomilerinin sorunlu alanlarının ortaya çıktığı, ekonomik gelişmişlik ve sosyal güvenlik ilişkisinin önemli bir sorgulama geçirdiği görülmektedir. Aşağıda yer alan seçilmiş G20 ülkelerinin COVID-19 kriz yönetim sürecinde; reel sektör (şirketler), hane halkı (bireyler) ve kamu yönetimi ekseninde orta ve uzun vadeli yansımaları ifade edilmektedir. Söz konusu yansımalar çerçevesinde, G20 platformu içerisinde seçilmiş ülkelerin başarı ve başarısızlıklarının tespit edilerek, Türkiye'nin mevcut durumunun analiz edilmesi önem arz etmektedir. Aşağıda yer alan seçilmiş G20 ülkeleri ve Türkiye'nin ekonomik destek paketleri, COVID-19 kriz yönetimi sürecindeki para ve maliye politikası ile halk sağlığı ve kamu güvenliği çerçevesinde değerlendirilmektedir. Güçlü sosyal içeriğe sahip G20 ülkelerinin, politika ve uygulamalarındaki farklılıklar ifade edilmektedir.

II. III. Seçilmiş G20 Ülkelerinin COVID-19'a Yönelik Ekonomik Destek Paketleri

Seçilmiş G20 ülkelerini; COVID-19 ile mücadelede başarısızlıkları ile öne çıkan ABD, İtalya, başarılı uygulama ve güçlü sosyal güvenlik alt yapıları ile Almanya, Güney Kore, Türkiye ve COVID-19 salgınının çıkış kaynağı olarak Çin Halk Cumhuriyeti oluşturmaktadır.

Türkiye: 20 Mart 2020 tarihinde 100 milyar TL tutarında bir ekonomik destek paketi açıklanmıştır. Bu paket, asgari emekli maaşının 1.500 TL'ye yükseltilmesini, ihtiyaç sahibi ailelere toplam 2 milyar TL mali yardım tahsis edilmesini, şirketlerin ihracat performanslarına yönelik doğrudan sübvansiyonlar ve sübvansiyonlu kredileri içermektedir. Söz konusu paket çerçevesinde, küçük ve orta ölçekli işletmeler, banka kredilerine ait geri ödemeleri altı aya kadar öteleyebilecektir. Turizm sektörünü desteklemenin bir parçası olarak, otel vergisinin girişi 1 Kasım 2020'ye ertelenmiş, otel kiralama şirketleri için Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında vergi ve ödemeler altı ay boyunca ertelenmiştir. Türkiye'de iç havayolları için KDV Nisan ayından itibaren başlamak üzere üç ay boyunca %18'den %1'e düşürülmüştür (Can, 2020).

Almanya: 23 Mart 2020'de Alman hükümeti, korona virüsün yayılmasının sonuçlarından önemli ölçüde etkilenebilecek özel sektör, kamu şirketleri ve nüfusun çeşitli gruplarına bir yardım paketi açıklamıştır. Söz konusu paketin 750 milyar avroyu aşabileceği açıklanmıştır. Özellikle, 600 milyar avro değerindeki fon, büyük işletmelere yardımcı olmak için bir fon oluşturulmuştur (aynı zamanda hükümet, gerekli olduğu takdirde stratejik açıdan önemli şirketlerde bir hisseyi kullanma hakkını saklı tutmaktadır). Küçük firmalar ve girişimciler 15 bin avroya kadar doğrudan sübvansiyon alabilecek, bu amaç için 50 milyar avro tahsis edilecektir. Ev sahiplerinin Covid-19 krizinden kaynaklanan mali zorluklar nedeniyle kirayı ödeyemeyecek durumda olan kiracılarla sözleşmelerini feshetmeleri yasaklanmıştır. Alman hastaneleri, Federal Hükümet tarafından 3 milyar avrodan fazla destek alacaktır. (DW, 2020).

İtalya: 11 Mart 2020 tarihinde İtalya Bakanlar Konseyi, acil durumlarda aileleri ve şirketleri desteklemek için 25 milyar avro tahsis etmeye karar vermiştir. Devlet, sağlık sistemini finanse etmek için en az 3,5 milyar avro tahsis edecek, işletmeler ve hane halklarının kredi ve ipotek ödemeleri askıya alınacaktır. Karantina nedeniyle çalışmayan İtalyanlar için özel ödemeler yapılmaktadır. Çalışan ebeveynlere bebek bakım hizmetlerini telafi etmek için 600 avro değerinde özel bir kupon sunulmuştur. Bu kupon, 12 yaşından küçük çocukları olan aileler tarafından kullanılabilir. Özel sektörde çalışan ebeveynler, ailenin 12 yaşından küçük bir çocuğu varsa ücretli izin alabilir. Toplam geliri yılda 40 bin avrodan fazla olmayan ve karantina ve acil durumlarda Mart ayında çalışmaya devam eden tüm çalışanlar 100 avroya kadar küçük bir bonus kazanabilecektir. Aileleri ve girişimcileri desteklemek için toplam 10 milyar avro destek öngörülmektedir (DW, 2020).

ABD: 18 Mart 2020’de ABD Başkanı Donald Trump, korona virüs salgını ile mücadelede 100 milyar dolarlık bir maddi yardım sağlanması konusunda yasa tasarısını imzalamıştır. Bu yasa acil durumlarda işçiler için ücretli izin ve virüs için ücretsiz test yapılmasını öngörmektedir. Masrafların sigorta şirketleri ve sağlık sigortası sistemi Medicare (yaşlılar için) ve Medicaid (teminatsızlar için) tarafından karşılanması gerekmektedir. Yasa ayrıca, 500’den az çalışanı olan şirketlerin, çalışanın korona virüs ile hastalanması durumunda iki haftaya kadar hastalık izni ödemesini gerektiriyor. Ayrıca, maaşın üçte ikisini ödeyerek çalışanların 10 hafta izin almasına izin verilecektir. Yasa altı aylık bir süre için devlet bütçeleri için işsizlik maaşı maliyetini de kapsamaktadır. 25 Mart 2020 tarihinde Senato, 2 trilyon dolar tutarında bir ekonomik teşvik tedbirleri paketini onaylamıştır. Bu bağlamda şirketler, şehirler ve eyaletler için destek fonuna 500 milyar doların aktarılması planlanmaktadır. Bunun 25 milyar doları havayollarına ve 17 milyar doları stratejik öneme sahip işletmelere ayrılmaktadır. Küçük işletmeleri desteklemek için 350 milyar dolar, genişletilmiş işsizlik sigortası için 250 milyar dolar ve korona virüs ile mücadele için 46 milyar dolar tahsis edilmiştir (DW, 2020).

Çin: Şubat ayının başlarında Çinli yetkililer tarafından, finansal sistemi desteklemek ve ülke ekonomisini korumak için bir dizi önlemler açıklanmıştır. Özellikle, Çin Merkez Bankası 3 Şubat tarihinde piyasalara 170 milyar dolardan fazla ek likidite sağlamıştır. Bu likidite enjeksiyonu, 2004 yılından bu yana Çin’in bir gün içinde yapılan en büyük açık piyasa operasyonu olarak tarihe geçmiştir. Çin Merkez Bankası ayrıca şirketlere destek amaçlı verilen kredilerde faiz oranlarını düşürmüştür. Çin Maliye Bakanlığı da yerel yönetimlerin ekonomik büyümeyi teşvik edecek altyapı projelerini finanse etmek için 41,5 milyar dolar ek kredi vermesine izin vermiştir. Şimdiye kadar 116,9 milyar yuanlık (16,4 milyar dolar) bir teşvik paketi açıklayan hükümet, vergi ve harçlar için 800 milyar yuanlık (112,5 milyar dolarlık) bir program uygulayacağını duyurmuştur (BBC, 2020).

Güney Kore: 24 Mart 2020 tarihinde Kore Cumhuriyeti yetkilileri, pandemi nedeniyle kriz durumundaki işletmelere 80 milyar dolar acil maddi yardım paketi açıklamıştır. Özellikle hükümet, küçük ve orta ölçekli işletmelere yardımcı olmak için 47 milyar dolar kredi sağlamaya karar vermiştir. Tahvil piyasasını dengelemek için 16 milyar dolar ayrılmıştır. Ayrıca, sermaye çıkışına karşı koymak için 8,5 milyar dolarlık borsa destek fonu oluşturulmuştur. COVID-19 ile mücadelede önemli bir gelişme kaydeden Güney Kore’de yapay zekâ uygulamaları, virüsün yayılmış olabileceği sosyal toplulukları ve en fazla risk altındaki bölgeleri tespit etmektedir. Aynı zamanda maske ve diğer koruyucu maddelerin dağıtımında ve tedarikinde de yapay zekâ tabanlı düzenleme ve süreç yönetimi uygulanmaktadır (White, 2020).

II. IV. COVID-19 ile Ekonomi Politikin Geleceğine İlişkin Değerlendirme

Uluslararası ekonomi politik ekseninde değerlendirildiğinde COVID-19’un küresel ekonomideki kısa-orta vadeli risk ve belirsizlikleri arttıracığı öne sürülebilecektir. Avrupa ekonomisinde ortaya çıkan daralmanın, COVID-19 süreci öncesinde Euro bölgesinin kırılgan ekonomileri olarak adlandırılan İtalya ve İspanya ekonomileri üzerinde finansal istikrarı düşüreceği öngörülmektedir. Bu ülkelerin turizm gelirlerinde ortaya çıkması beklenen daralma ile ekonomilerinin uzun süreli durgunluk yaşama

ihtimalinin oldukça yüksek olacağı beklenmektedir. COVID-19 ve gelecekte oluşması muhtemel salgın hastalıklarla mücadelede, uluslararası ekonomi politığın çok taraflılık mekanizması ve işbirliği sürecinin, fonksiyonel bir çerçevede işletilmesi gerekmektedir. COVID-19 vb. salgın hastalıklarla mücadelede ülkeler arası veri ve bilgi paylaşımının kilit bir rol üstleneceği öngörülmektedir. İklim ve çevre sorunlarının, reel sektör, ekonomik/finansal kuruluşlar ve kamu yönetimleri üzerinde negatif etkilerinin azaltılmasında önleyici mekanizmalara olan ihtiyacın giderek artacağı değerlendirilmektedir.

Başak Özoral³

ORTADOĞU'DA KORONA VİRÜS MÜCADELESİNİN POLİTİK VE EKONOMİK YANSIMALARININ İRAN VE KÖRFEZ ÜLKELERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çin'de ortaya çıkan ve pek çok ülkeye yayılarak dünyada en önemli gündem maddesi haline gelen koronavirüs salgını Ortadoğu ülkelerinde de sosyal ve ekonomik anlamda tedbirler alınmasına neden oldu. Virüsten ciddi şekilde etkilenen İran ve Körfez ülkelerindeki kriz yönetimini ve izlenen politikaları incelemek Ortadoğu'nun değişen sosyo-ekonomik yapısını anlamamıza yardımcı olacaktır.

II.I. İran'da Korona Virüs Krizi

Koronavirüsün en sarsıcı etkiyi yaptığı Ortadoğu ülkelerinin başında İrangelmektedir. Son verilere göre 8 binden fazla insanda Covid-19 tespit edilen İran'da salgın nedeniyle hayatını kaybedenlerin sayısı Mayıs ayı itibariyle 6 bini aşmış durumdadır (Ahishali, 2020). Bu veriler Çin ve İtalya'dan sonra en fazla ölümün İran'da gerçekleştiğini göstermektedir. İran'da Covid-19 ile ilgili gerçeklerin İslam Devrimi'nin yıldönümü, meclis seçimleri ve Nevruz kutlamaları yüzünden geç açıklandığı ve gereken önlemlerin zamanında alınmadığı ileri sürülmektedir. Başlarda Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani salgın nedeniyle ülke ekonomisini durdurmaktan kaçınan bir tutum sergilediyse de sonradan hükümet Cuma namazları dâhil tüm toplanmaları iptal etti, alışveriş merkezleri, okullar, üniversiteler, mağazalar kutsal mekânlar kapatıldı ve her türlü kutlamalar yasaklandı (Al Jazeera, 2020).

İran'ın Kum şehrinde ilk vakanın 19 Şubat'ta tespit edildiği açıklandıktan sonra İran'da 21'inde parlamento seçimleri yapıldı. Şubat'ın 11'inde İran devriminin 41. yılı kutlandı. Dolayısıyla İran sağlık birimlerinin vaka tespitini daha önce yaptığı halde devrim kutlamalarına gölge düşmesinin istenmediği düşünülmektedir (Karan, 2020). Ayrıca 21 Şubat'ta da yapılan seçimin ardından sonra vaka sayılarında hızlı bir artış gözlemlendi. Bütün bunlar İran'da çok daha önceden virüsün yayıldığı, nüfusun belli bir bölümünü enfekte ettiği ve ilk vaka açıklandıktan sonra hızlıca yükseldiğine dair görüşlerin artmasına neden oldu. Koronavirüsün ilk vakasının görüldüğü Kum şehrinde uzun bir dönem bazı tedbirlerin alınmasında gevşeklik yaşandı ve Kum tam bir karantinaya girmedi. Hükümet ailelere ve işyeri sahiplerine yardımlar yapılacağını açıkladı ancak tüm bir bölge ya da şehrin karantinaya alınması planını kabul edilmedi. Sınırlandırılmalara rağmen Nevruz kutlamalarında yoğun trafik devam etti. Bunun

³ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

üzerine hükümet yeni vaka sayısının yükselişini önlemek için şehirlerarası ulaşımı yasakladı (BBC, 2020). İran'da hükümette çok sayıda bürokratın hatta bakanlardan bazılarının da virüse yakalandığı ve 17 Mart 2020 itibariyle en az 12 politikacının virüs nedeniyle hayatını kaybettiği bildirildi (BBC, 2020).

Bu süreçte Cumhurbaşkanı Ruhani ile Devrim Muhafızları arasında görüş ayrılıkları yaşandığı biliniyor. Muhafızların Hameney'in kararı üzerine dükkânları kapatıp sokakların boşalacağını ilan etmesine Ruhani'nin itiraz ettiği belirtilmişti (Karan, 2020). Bu nedenle Muhafızlarla çatışan Ruhani sadece muhalefet değil reformcular tarafından da umursamazlıkla eleştirildi.

Çoğunluğu kamu hastanelerinin oluşturduğu İran sağlık sistemi güçlü ve donanımlı olmasına rağmen korona virüs önlemlerinin alınmasında yaşanan gecikme sistemi zorladı (Karan, 2020). Salgın ötelemelerden dolayı hızla artınca, tedbirler de yetersiz kaldı, hastanelerdeki yoğunluk arttı ve yaptırımlar yüzünden kriz yönlendirilmesinde başarısızlıklar yaşanmasına neden oldu. Unutmamak gerekir ki İran'ın virüsle mücadelesinde sıkıntı yaratan durumlardan biri de ABD'nin yıllardır sürdürdüğü yaptırımlardır (Hanachi, the Guardian, 2020).

III.II. Körfez Ülkeleri Korona virüsle nasıl mücadele ediyor?

Meşrutiyetle yönetilen Körfez ülkeleri ciddi bir sosyo-ekonomik değişim döneminde korona virüs kriziyle yüzleştiler. Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) bölgede 29 Ocak 2020'de ilk korona virüs vakasını açıklayan ülkedir (Natasha,2020). 20 Martta iki kişinin ölümü ardından 11 günlük sterilizasyon kampanyasına başlanarak marketler, alışveriş merkezleri, kamu binaları hatta sokaklar ilaçlanarak sterilize edildi ve okullar akademik yılın sonuna kadar kapatıldı. Uluslararası Sergiler Bürosu (BIE), Birleşik Arap Emirlikleri hükümetinin yeni tip korona virüs salgını nedeniyle bu yıl Dubai'de yapılacak olan Expo 2020 fuarının tarihini 1 Ekim 2021 - 31 Mart 2022 tarihleri arasına erteleme teklifini kabul etti (Şarkul Avsat, 2020).

Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) Emiri Muhammed bin Raşid Âl Mektum ülkenin koronavirüs salgını sonrası stratejisi için harekete geçmeye hazırlandığını bildirdi. Açıklamaya göre; ülkede acil kalkınma ihtiyacını karşılamak ve krizden kaynaklanan mevcut zorlukları gidermek için eylem planlarının hazırlanacağı, belirli ve acil hedeflerin konulacağı ifade edildi. Aynı zamanda, BAE'nin Covid-19 sonrasındaki stratejisini kalıba dökmekle görevli ekipleri, salgın sonrası dünyadaki en önemli sorunları ve zorlukları ortaya koymak için ülke çapında bir araştırma, entelektüel ve analitik sistem kurmak üzere çalışılacağını açıkladı. Bununla birlikte ülkedeki sağlık sektörünü güçlendirmek, gıda güvencesini artıracak mekanizmaları kurmak, uzaktan eğitim sistemini desteklemek, hükümetin harcama önceliklerini belirlemek ve kaynakları yönlendirmek gibi konular da tartışıldı (Şark'ul Avsat, 2020).

Suudi Arabistan da 2 Mart 2020 itibariyle Sağlık Bakanlığı'nın vaka tespiti açıklamasıyla salgını önlemek amacıyla bir dizi önlem almıştır. Ayrıca 8 Nisan itibariyle Suudi Arabistan Kraliyet ailesinin 150 üyesinin test sonucu pozitif çıktığı bildirilmiştir (The New York Times. 8 Nisan 2020). Körfez ülkelerinin en muhafazakâr ülkesi olan ve kutsal emanetlerin de koruyuculuğunu yapan Suudi

Arabistan'da Covid-19 ile mücadele kapsamında en dikkat çekici karar Mekke, Medine ve Riyad kentlerinin giriş-çıkışlara kapatılması olmuştur. Mayıs ayında verilen bilgilere göre Suudi Arabistan 28,656 enfekte vaka ve 191 ölümlle Körfez ülkeleri arasında salgından en çok etkilenen ülke durumundadır (Saudi Press Agency, 2020).

Kuveyt'te de ilk Covid-19 vakalarının hepsi İran'dan dönenlerde görüldü (BBC News, 2020). Kuveyt'te Covid-19 önlemlerinden biri olarak Ezan değiştirilerek okundu, 'Evlerinizde namaz kılın' çağrısı yapıldı. Bahreyn, Umman ve Katar'da Covid-19 vakalarının da İran kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Mayıs 2020 itibarıyla Katar Arap Dünyasında 14,872 enfekte sayısı ile en çok etkilenen ikinci ülke durumundadır (BBC News, 2020).

Körfez ülkelerinde göçmen işçi olarak çalışanlar Covid-19 salgınından en çok etkilenen grup oldu. Örneğin toplam 53 ülkede enfekte olan 3,336 Hintlinin 2,06'sı Kuveyt, Bahreyn, Katar, Sudi Arabistan, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde bulunmaktadır (Haidar, 2020). Salgın yoğun olarak işçilerin yaşadığı bölgelerde görüldüğünden şehirlerin bu kısımları giriş çıkışa kapatıldı.

III.III. İran'da Siyaset ve Ekonomi

Zengin gaz ve petrol rezervlerine sahip olmasının yanı sıra Ortadoğu ve Orta Asya'ya ulaşan enerji geçiş hatlarının ortasında yer aldığından jeostratejik ve jeo-politik önemi yüksek bir ülke olan İran bölgede Şii Müslümanlığı devlet düzeyinde temsil eden tek ülkedir. 1 Şubat 1979 tarihinde Ayetullah Humeyni'nin önderliğinde İran Şahı Rıza Pehlevi devrilerek, "İslam Cumhuriyeti" kurulduğunda Humeynizm kültürel-dini üstünlüğe dayanarak Batı modelini kesin bir biçimde reddetmiştir. Devrimin ardından Radikal İslamcı cephe ile Batı'yla tekrar iyi ilişkiler kurulmasından yana olan ılımlılar arasındaki yaşanan iktidar kavgası halen devam etmektedir. Ancak değişen gerçekler de vardır İran rejimi kamuoyunun sesine kulak tıkayamamaktadır. Şu anki Cumhurbaşkanı Ruhani, Rejimin mutlaka halkın desteğini kazanarak Halk-Rejim çatışmasının yaşanmaması konusunda hassas olduğunu dile getirmektedir (Ruhani, 2005, s.35). Zira kamuoyunu oluşturan nüfusun yarısından fazlasının Devrimden sonra doğmuş olması nedeniyle Devrim sırasında yaygın olan Amerikan/Batı karşıtı duyguların küreselleşmiş/postmodernleşmiş bu nesilde karşılık bulmamaktadır (Shahram, 2011, s.477).

Ülkede askeri, ekonomik ve siyasi gücü ellerinde bulunduran ideolojik çevreler, devrimin temel ilkeleri olarak benimsedikleri ABD ile yarım asırlık kavgayı devam ettirirken, İran sokağında ekonomi önceliğini korumaktadır. İran'daki tüm ekonomik göstergeler, ABD yaptırımlarının ülkeyi derinden sarstığını göstermektedir. Yaptırımlar ülkenin günlük yaşamı üzerinde ve sokakta çok güçlü şekilde hissedilmektedir. Sonunda İran Meclisi, hükümetin ABD yaptırımları nedeniyle para biriminde yaşanan büyük değer kaybının ardından Riyalden dört sıfır atılmasına izin veren tasarıyı onayladı. İki yılda tamamlanması beklenen tasarı, İran'ın ulusal para birimi olarak Riyal yerine Tümen kullanılmasını kapsamakta, bir Tümen 10 bin Riyale eşit bir değer taşımaktadır (Şarku'l Avsat, 2020). 2018'de ABD Başkanı Donald Trump'ın İran ile dünya güçleri arasında 2015 yılında imzalanan nükleer anlaşmadan

çekilmesi ve İran'a yeniden yaptırımlar uygulaması nedeniyle Riyalin yabancı para birimleri karşısında değerinin yaklaşık yüzde 75'ini kaybetmesi bu fikrin acilen uygulanmasını gerektirdi

Cumhurbaşkanı Ruhani petrol fiyatlarındaki ciddi düşüşün etkilediği İran ekonomisinin, ticaretin ve ekonomin durmasıyla daha da kötüleşeceği endişesi yüzden tam karantınayı istememektedir. Ambargo zaten uzun yıllardır petrol satışı ve banka transferlerini engellemekteydi buna ek olarak İran'ın tıbbi yardım ve ilaç alması da Amerikan ambargosu yüzünden mümkün olmadı. Bütün bunlara petrol fiyatındaki düşüş eklenince 2020-2021 döneminde borçlanmak durumunda kalacak olan İran IMF'e başvurmak durumunda kaldı. (Karan, 2020). İran'ın tehlikenin büyüklüğü karşısında yeni bir fayda-maliyet analizi yaparak Batıyla ilişkilerin yeniden düzenleneceği düşünülmektedir.

Süreçte İran ve Körfez ülkelerinin kriz yönetimini karşılaştırdığımızda Körfez ülkelerinin daha merkeziyetçi bir yönetimle daha hızlı ve etkili karar verip uyguladığı görülmektedir. İran'daki Mollaların etkisi devletin toplumdan bağımsız karar alıp uygulama kapasitesini yavaşlattı, devletin rejimin sahiplerine karşı güç kullanması zor olduğundan tedbirler ötelendi. İran'da türbelerin kapatılmasına verilen sert tepkiler buna örnek gösterilebilir. Rejimin toplumdaki herhangi bir grubun desteğine bağlı olmadığı Körfez ülkelerinde gerektiğinde sert tedbirlerin alınabilmesi daha kolay oldu. Körfez ülkelerinin bu anlamda daha otonom devlet yapısı gösterdikleri söylenebilir.

III.IV. Körfez Ülkelerindeki Siyasi ve Ekonomik Yapı

Körfez ülkeleri son otuz yıldır dramatik bir değişim sürecinin içindedirler. Petrol ve gazdan elde ettikleri gelirleri etkileyici projelere yatıran Körfez ülkeleri dünyanın pek çok ülkesinden insanları turizm, eğitim ve iş yapma amacıyla bölgeye çekmişlerdir. Başta Birleşik Emirlikler olmak üzere dijitalleşmenin hayatın her alanına girmesi konusunda projeler geliştirmektedirler. Dubai dijitalleşmenin belediye hizmetlerine yansıdığı akıllı şehir olarak bölgenin çekim merkezi olurken, Katar, Bahreyn gibi diğer ülkeler de eğitim, ulaşım, kültür ve turizm alanında atılımlar yapmayı sürdürmektedirler. Suudi Arabistan'ın 2030 yılı için planladığı NEOM en dikkat çekici olanlarından. NEOM, binlerce dijital kavramı kapsayan, otomasyon, yapay zekâ, robotik, yapay ay gibi tüm modern teknolojilere bağlı olarak ilişkileri tamamen dijital olan bir şehir projesidir (Guzansky, 2020, s.3). Yetkililer 2030'a kadar bir milyon kişiyi bölgeye çekmeye çalıştıklarını ifade etmektedirler. Projeye göre NEOM şehri, dünyada tamamen dijitalleşmeye dayanan ilk yer olacaktır.

Ayrıca anayasası Şeriat kuralları olan Suudi Arabistan Kızıldeniz'de devasa bir turizm projesi inşa etmektedir. Bu bölge tam anlamıyla Suudi Arabistan'a bağlı ancak özerk bir bölge olacaktır (Mabon, 2018, s.60). Bunun anlamı da laik yasalarla yönetilecek bu özerk bölgede turizm ile büyük bir ekonomi yaratılacaktır. Petrol ve gaz her ne kadar şu anda Körfez ülkenin en önemli gelir kaynağı olsa da, gelecekte bu durum değişecektir. Bu nedenle yeraltı zenginliklerine dayanmayan sürdürülebilir bir ekonomi oluşturulması gerekliliğini anlayan yöneticiler ve bürokratlar değişimi başlatmışlardır.

Son otuz yıldır ekonomik programlarda hemen hemen bütün Körfez ülkelerinde işsizliğin düşürülmesi, iş gücünün millileştirilmesi, petrol dışı ihracatın yükseltilmesi, kamu yatırımlarının artırılması, mevcut

sürdürülebilir enerji kaynaklarının artırılması, özel sektörün gayri safi yurtiçi hasılaya olan katkısının artırılması ve kadının iş gücüne katılımının desteklenerek yükseltilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca milli bilincin yükseltilmesi de hedefler arasındadır. Bu değişimler dâhilinde dışardan bakıldığında çok basit görünen, ancak ülkeler için çok köklü reformlar yapılmaktadır (Hussein, 2018, s.7).

Ancak Suudi Arabistan hükümetinin Mayıs 2020’de yaptığı açıklamada, Covid 19 salgınının petrol fiyatlarını ciddi bir şekilde etkilemesi nedeniyle halen büyük ölçüde petrol gelirlerine dayanan Suudi Arabistan ekonomisi de dâhil olmak üzere dünya ekonomisine yansıyan mevcut durumun ışığında kamu giderlerini azaltmak amacıyla “kemer sıkma” aşamasına doğru ilerlediklerini duyurdu (Şark’ul Avsat, 2020). Devam eden salgın sürecinde öngörü yapmanın zorluğunu açık olsa da, mevcut tablo Covid 19 sonrasında ön plana çıkacak eğilimlere dair güçlü sinyaller vermektedir. Bu durumda Covid 19 sonrasında son derece pahalı projelerin nasıl tamamlanacağı soruları aklı gelmektedir. Zira öncelikler değişmektedir Körfez ülkelerinin en zayıf halkası olan gıda ve yetişmiş insan kaynağı konusunun gündeme gelmesi muhtemeldir. Tedarik zinciri, tüketim alışkanlıkları, enerji piyasası ve dışa bağımlılık konuların ilk sıralarda yer alacağı bir siyasi ekonomik organizasyon içine girilmesi beklenmektedir. Bu nedenle Körfez ülkeleri sağlık, tarım, eğitim ve güvenlik alanlarına yatırımlara önceli tanyacağı ortadır.

Hem İran’da hem Körfez ülkelerinde nüfusun çoğu genç ve en önemlisi bu genç nüfus dünyayı çok farklı algılamaktadır. Dijital teknolojiyi kullanan, kadının çalışmasını onaylayan ve eğitim düzeyi yüksek gençlerin farklı talepleri vardır. Yaşanan değişim Emirlerin ya da Mollaların toplumu yukarıdan aşağıya doğru modernleşirmesi değil, talep bu sefer sokaktan gelmektedir.

Körfez ülkeleri ve İran’daki dönüşüm Orta Doğu’da bir domino etkisi gösterecektir. Irak’tan Mısır’a kadar dijital çağın tüm gençliği dönüştürdüğü bu toplumlarda geleneksel yapıların gittikçe daha dayanaksız hâle geldiği aşikârdır. Covid 19 bu dönüşümünü durdurur mu tetikler mi? Belki de Noam Chomsky’nin dediği gibi "Koronavirüsün iyi tarafı, insanları nasıl bir dünya istediğimiz konusunda düşünmeye sevk etmesi olacaktır”

Ayfer Genç Yılmaz⁴

PANDEMİ VE GÜVENLİK: COVID-19 İLE MÜCADELEDE POLİS VE ORDU

VI.I. Güvenliğin Dönüşümünde Yeni Bir Aşama: COVID-19

Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte iki kutuplu sistemde devletler arası çatışmalarla belirlenen güvenlik ortamı yerini yeni bir güvenlik anlayışına bırakmıştır. Bu dönüşümün iki yönlü olduğu söylenebilir. İlk olarak, Soğuk Savaş ertesinde devlet egemenliğini merkezine alan Westphalia anlayışı büyük ölçüde sona ermiştir. Buna göre post-Westphalia sürecinde güvenlik meselesinin artık devletler arası savaş ile sınırlı bir şey olarak düşünülmesi zorlaşmıştır. Aynı dönemde, ‘insan güvenliği’ anlayışının giderek ‘devlet güvenliği’ anlayışının yerini alması süreci post-Westphalia dönemi güvenlik

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

anlayışında yaşanan dönüşümün ikinci ayağını oluşturmuştur. İnsan güvenliği kavramı, böylece, BM Kalkınma Programı'nın hazırladığı İnsani Kalkınma Raporu'nda ilk kez resmi düzeyde dile getirilmiştir⁵. Bu raporda, güvenliğin devletlere referansla değil de güven arayışında olan insanların gündelik hayatına ve kaygılarına atıfla tanımlanmasının gerekliliğinin altı çizilmiştir. Zamanla, insanlığa ve insan haklarına yönelik olan saldırıların engellenmesi de tüm uluslararası toplumu ilgilendiren bir güvenlik meselesi haline gelmiştir. Bu doğrultuda, ülkeler içinde gerçekleşen iç çatışmalarda halkların zarar görmemesi için gerektiğinde müdahalede bulunulması da bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. 2001 yılında gerçekleşen 11 Eylül saldırıları sonrasında ise küresel ölçekte ABD tarafından terörizme karşı savaş ilan edilmesi güvenliğin dönüşümünü hızlandırmıştır. Güvenliğin dönüşümü ekseninde yaşanan tüm bu gelişmeler, ordu ve polisin görev tanımlarında kayda değer değişiklikler yaratırken, aynı zamanda, bu iki kurum arasındaki geleneksel rol paylaşımını da daha bulanık hale getirmiştir. Son dönemde polisin ulusaşırı görevlerde ve uluslararası misyonlarda bir uluslararası aktör olarak daha fazla görünürlük kazandığı gözlemlenirken (Greener, 2011; Osland, 2019; Hunt, 2019), orduların da küresel terörizmle mücadele kapsamında içeride çeşitli roller üstlendiği bilinmektedir.

Son olarak, Aralık 2019 itibarıyla Çin'de başlayan ve kısa sürede Avrupa'yı ve dünyayı etkisi altına alan Covid-19'un da güvenliği dönüştürmeye başladığı ve bu dönüşümün nasıl bir hal alacağı üzerine çeşitli tartışmalar süregelmektedir. En son olarak, Nisan 2020'de, BM Genel Sekreteri Covid-19'un küresel barış ve güvenliği tehdit ettiğini açıklamıştır (Covid-19 threatening, 2020). İsrail ve Fransa gibi ülkelerin devlet başkanları ise virüsle mücadele yerine 'virüse karşı savaş' tabirini kullanmayı tercih ederken, aynı zamanda, bunun terörle mücadele gibi bir sürece tekabül ettiğini vurgulamıştır (Uysal, 2020). Birçok ülkenin güvenlik aygıtlarının ve personelinin Covid-19 ile mücadele sürerken daha önce hiç tecrübe etmediği ve eğitimini almadığı birçok yeni ve alışılmadık roller üstleneceği tahmin edilirken, bu rollerin giderek genişleyeceği tahmin edilmektedir. Son dönemde, virüsün yayılmasının engellenmesi için harcanan çabalarda başrolü üstlenen polis ile onu hem tamamlamak üzere göreve çağrılan hem de farklı biçimlerde yine virüsün engellenmesi hususunda ön plana çıkan ordunun bu süreçte nasıl roller üstleneceği üzerine farklı varsayımlar öne sürülmektedir. Üstelik, her iki güvenlik aygıtının, içerisinde bulunduğumuz olağanüstü koşullar altında yeni ve alışılmadık roller üstlenmeleri, bu aygıtların yeniden tanımlanan ve genişleyen eylem alanlarında şiddet ile olan ilişkilerini de sorgulanır kılmaktadır. Hem ordu hem de polisin Covid-19 ile mücadele ekseninde aşırı şiddet kullandıkları yönünde iddialar, şimdiden, *Human Rights Watch* gibi örgütlerin dikkatini çekmeye başlamıştır.

Bilindiği üzere, devletin birincil görevi olarak nitelendirilen güvenlik görevinin yürütülmesinde polis ve ordu arasında iş bölümü belirir. Buna göre, ordu ağırlıklı olarak dışarıdan sorumlu güvenlik aygıtı olarak karşımıza çıkarken; polis ülke sınırları içerisinde asayişten sorumlu kurumsal yapı olarak kurgulanır (Brodeur, 2005: 41-48). Bu geleneksel görev dağılımı, onların şiddet ile olan ilişkilerini de

⁵ İlgili rapora şu linkten ulaşılabilir: <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1994/chapters/>

belirler. Buna göre ordu, düşmanı yok etmek hedefiyle maksimum şiddet kullanım rasyonalitesi ekseninde tanımlanırken, polisin toplum ile olan ilişkisinin hassas niteliği onu kamu düzenini sağlarken minimum şiddet kullanımını ve hukuk denetiminde işleyişini zaruri kılar. Ordu ve polisin, Covid-19 ile mücadelede üstlendikleri yeni roller, şiddet ile ilişkileri ve ikisi arasındaki rol dağılımının değişen niteliğine dair gerçekleştirecek bir araştırma, üzerine düşünülmesi gereken farklı sorular ortaya çıkarmaktadır:

1-Gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerde ordu ve polisin Covid-19 ile mücadelede üstlendikleri roller nasıl farklılık göstermektedir?

2-Covid-19 ile mücadeleye bir güvenlik sorunu ya da bir halk sağlığı meselesi olarak yaklaşmak güvenlik kurumlarının şiddet ile olan ilişkilerini nasıl belirlemektedir?

3-Pandemi, güvenliğin sırasıyla Soğuk Savaş ertesini ve 11 Eylül saldırıları sonrasındaki değişim ve dönüşüm sürecinde yeni bir aşama olarak düşünülebilir mi?

4-Ordu ve polisin yeni ortaya çıkan güvenlik tehditleri karşısında halihazırda bir rol değişiminden söz edilirken, Covid-19 ile mücadele süreci ordu ve polis ilişkileri üzerinde nasıl bir etkide bulunacaktır.

5-Covid-19 ile mücadele sürecinde ordu ve polisin toplum nezdinde yetki kullanımları ve şiddet ile olan ilişkileri nasıl bir seyir izlemektedir?

Çalışma, yukarıdaki sorular ekseninde, pandemi koşulları altında polisin ve ordunun, her iki kurumun, geleneksel rolleri dışında yeni roller üstlendikleri tezini savunmaktadır. Buna bağlı olarak, yeni kazanılan rollerin veya genişleyen yetki alanlarının beraberinde getirdiği sorunlardan en önemlisi olarak şiddet kullanımı da her iki kurum için de bir belirsizlik olarak ortaya çıkmaktadır. Üstelik, yeni kazanılan roller ve edinilen yetkiler iki güvenlik aygıtı arasındaki geleneksel rol dağılımını da değiştirmektedir.

IV.II. COVID-19 ile Mücadele ve Ordu

Geleneksel olarak ordunun, uluslararası devletler sisteminde hareket eden bir örgütlenme olduğu ve devletin güvenlik aygıtının dışa dönük ayağını oluşturduğu bilinmektedir. Ancak, tarihsel olarak incelendiğinde tüm ülkelerde orduların çeşitli gerekçelerle ülke sınırları içerisinde ve kamu düzeni amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Üstelik anayasalar da sınırlı ve tanımlı bazı durumlarda ordunun bu içe yönelik kullanımına izin vermektedir. Orduların içeride üstlendikleri rollerin sınırlı tutulmasının en önemli nedeni, şüphesiz, kurumun “düşmanı yok etmek” üzerinden tanımlanan bir savaş stratejisini uygulamaya dönük yapılandırılmış olmasından ileri gelmektedir. Yine de, orduların gelişmiş örgütsel kapasiteleri acil durumlar ve felaketlerle mücadelede kullanımlarını gerekli kılmaktadır. Ancak gerek geleneksel liberal demokratik anlayış gerekse bu anlayışın temsiliyetinden sorumlu BM (Birleşmiş Milletler) gibi uluslararası örgütler orduların bu tip kullanımını ‘son çare’ olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla özellikle günümüz gelişmiş liberal demokrasilerinde orduların içe dönük kullanımı pek tercih edilmemektedir.

Son dönemde, ordunun gelişmiş demokrasilerde de ülke sınırları içerisinde çeşitlenen ve genişleyen roller üstlendiği fark edilmektedir. Özellikle, 11 Eylül terör saldırıları sonrasında ABD tarafından terörizme karşı savaş ilan edilmesi ve sonrasında IŞID başta olmak üzere dinsel terör örgütlenmelerinin Batı'da gerçekleştirdiği terör saldırıları, bu coğrafyanın liberal demokrasilerinde dahi olağanüstü hal uygulamalarını sıkılaştırırken, ordunun ülke içindeki görünümünü ve faaliyetlerini de artırmıştır. Bu gelişmeye bağlı olarak girift hale gelen iç güvenlik ve dış güvenlik ayrımı neticesinde ordunun küresel terörle mücadelede üstlendiği rol giderek büyümüştür.

11 Eylül'den sonra belki de insanlık tarihi açısından 21. yüzyılın ikinci büyük dönüşümünü başlatan Covid-19 ile mücadele kapsamında orduların virüsle mücadele kapsamında iç güvenlikte çok çeşitli roller üstlendikleri görülmektedir. Covid19 ile mücadele sürecinde orduların dünya genelinde üstlendikleri roller başlıca altı kategoride incelenebilir (Trias, 2020):

- (i) kolluk ve kamu düzeni faaliyetlerine destek
- (ii) sağlık ve ilaç yardımı
- (iii) lojistik ve mühendislik hizmetleri
- (iv) insani yardım
- (v) kriz yönetimi
- (vi) araştırma ve geliştirme faaliyetleri

Örneğin, ABD'de *Army National Guard* ve *Air Force National Guard*'ın 10 bin adet üyesinin Covid-19 ile mücadelede görev aldığı belirtilmektedir. Artan hasta sayısının tedavisi için gerekli hale gelen ek hastane inşaatlarında görev üstlenen ordu üyeleri özellikle lojistik ile ilgili alanlarda büyük destek sağlamaktadır. Benzer şekilde, İspanya'da da ordunun hastane inşaatı yapımında görev aldığı gözlemlenmektedir. Fransa'da ise ordu personelinin hastaların bir yerden başka bir yere transferinde ve ulaşımında lojistik düzeyde önemli roller üstlendikleri görülmektedir. Bu örneklerden biraz daha farklı olarak, ordu personelinin daha az alışıldık ve görece yeni görevlerde kullanıldıkları da gözlemlenmektedir. Örneğin, Güney Kore'de ve İspanya'da ordu çeşitli kamusal alanların dezenfekte edilmesi görevlerini yerine getirmektedir (Trias, 2020).

Covid-19'un denetim altına alınması sürecinde büyük rol üstlenen ve güvenlik aygıtının daha çok toplum ile ilgili olan ayağını oluşturan polis, mevcut şartlar altında, virüsün bulaşmasından en çok etkilenen devlet personelinin başında gelmektedir. Örneğin New York'ta yaklaşık 15 bin adet polisin virüsten bir şekilde etkilendiği ve görevini yapamayacak durumda olduğu bilinmektedir. Bundan kaynaklı olarak virüsle mücadele eden polisleri ikame etmek amacıyla ordunun da göreve çağrılacağı tahmin edilmektedir (Allen vd, 2020). Dolayısıyla, ordunun pandeminin daha da ağırlaşması durumunda kolluk faaliyeti görevinin yürütülmesinde polise destek sağlayacağı tahmin edilmektedir.

Öte yandan, Afrika kıtası ülkeleri gibi gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde ordunun Covid-19 ile mücadele kapsamında ülke içinde göreve çağırılması Afrika toplumunun zihninde orduya ve ordu şiddetine dair kötü anıları canlandırmaktadır. Ordunun daha önce sivil ölümlerle ve kötü hatıralarla anılan “sokağa inme” durumu az gelişmiş ülkelerde Covid-19 ile mücadele sürecinde bir kez daha hatırlanmaktadır. Zimbabwe’da çok kısa süre önce, geçtiğimiz Ocak ayında, hükümete karşı artan protestoları bastırmak için kullanılan ordunun, bu defa Covid-19 ile mücadele kapsamında 21 günlük kapatmanın yürütülmesi sürecinden sorumlu olmasına ve halk sağlığını korumak için yetkilendirilmesine toplum şüpheyle yaklaşmaktadır. Aynı ülkede, *Covid Görev Gücü* adıyla oluşturulan kurumsal yapının da gene 2017 yılındaki askeri darbe liderlerinden oluşması durumu daha da şüpheli hale getirmektedir. Benzer şekilde, 21 gün süreli Güney Afrika’daki sokağa çıkma yasağı sürecinde de durumun benzer bir nitelik taşıdığı gözlemlenmektedir. Apartheid döneminin kötü anılarının canlı olduğu bu coğrafyada da ordunun halk sağlığı için görev yaptığına yönelik toplum nezdinde şüpheli bir bakış açısı bulunmaktadır (Noko, 2020).

Sonuç olarak, Covid-19 ile mücadele sürecinin ortaya çıkardığı yeni güvenlik ortamında ordunun ‘içeride’ çok daha fazla görünür olduğu gözlemlenmektedir. Ordunun bu içe dönük yeni görev tanımı, özellikle gelişmekte olan ve demokratik kurumları konsolide olmamış ülkelerde toplum nezdinde şüpheyle karşılanmaktadır.

IV.III. COVID-19 ile Mücadele ve Polis

Polis, ordu ile birlikte modern devletin zor -ya da güvenlik- aygıtının iki önemli uzvunu oluşturur (Lutterbeck, 2005: 2013). Devletin içe dönük güvenlik aygıtını oluşturan ve kamu düzeninin sağlanmasından sorumlu olan polis teşkilatları, dünya genelinde, Covid-19 ile mücadele sürecinde başlıca rolü üstlenmektedir. Pandeminin giderek yaygınlaşması ve kamu sağlığını tehdit eder hale gelmesi ile birlikte sınırların kontrol edilmesi, kamu düzeninin sağlanması, ulusal sağlık çalışanlarına destek olunması gibi konularda polis başlıca aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Covid-19 salgının etkili olmasıyla birlikte, devletler halkları korumak için hızlıca reaksiyon göstermiş ve bu doğrultuda çeşitli yeni kanuni düzenlemelere gitmiştir. Söz konusu yasal düzenlemeler kamu sağlığının korunması için başta polis olmak üzere kamu otoritelerine geniş yetkiler tanımıştır. Örneğin, salgının ilk ortaya çıktığı yerlerden Güney Kore’de *Infectious Disease Control and Prevention Act* adlı yasal düzenleme kolluk kuvvetlerine mahkeme emri olmadan kredi hesap özetlerine erişimden cep telefonu üzerinden bireylerin takip edilmesine kadar çeşitli yetkiler tanımıştır. Benzer şekilde, İsrail’de de olağanüstü düzenlemeler polise cep telefonu datalarına erişim hakkı vermiştir (Funk, 2020). Pandeminin getirdiği olağanüstü şartlar altında polise tanınan bu yetkiler, onu, bireylerin gündelik hayatında daha görünür kılmak suretiyle bireylerin gündelik hayatlarına müdahale yetkisi ile donatmıştır.

Bununla birlikte, polisliğin özüne dair temel sorunsal olarak karşımıza çıkan güvenlik karşısında güven ikilemi (*security-trust challenge*) Covid-19 ile mücadele bağlamında da tartışılmaya devam etmektedir. Diğer bir deyişle, “toplum odaklı polislik” veya “militarize ama etkili polislik” arasında tercihin hangi ülkelerde, hangi gerekçelerle ve neden uygulandığı meselesi önemli bir tartışma sorusu olarak belirmektedir. Bu noktada, pandeminin bir kamu sağlığı meselesi olarak algılanması ya da bir güvenlik meselesi olarak değerlendirilmesi ikilemi temel bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, pandeminin bir güvenlik sorunu olarak algısı, onunla mücadelede militarize polislik anlayışını hakim kılarken; Covid-19’un bir kamu sağlığı meselesi olarak ele alınması, onu, daha çok toplum odaklı polislik ile çözülmesi gereken bir mesele haline getirmektedir.

Yukarıda anlatılanlarla ilişkili olarak, polisin özellikle sokağa çıkma yasaklarının denetiminden sorumlu başlıca aktör olarak ön plana çıkması, polisliğe özgü olan takdir yetkisinin gelişmekte olan ülkelerde keyfi kullanımı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Polisin, pandeminin ortaya çıkardığı koşullar altında, kendisine yeni tanımlanan rollerin belirsizliği altında hali hazırda var olan takdir yetkisini bir kademe ileriye taşıdığından da bahsedilmektedir. Covid-19’un yaygınlaştığı 2020’nin ilk aylarıyla birlikte polis şiddetinin dünyadan gelen haberlerle birlikte tartışılmaya başlandığı görülmektedir. *Human Rights Watch*’un çeşitli raporlarla dikkat çektiği üzere, Covid-19 ile mücadelenin insani boyutu ve bu bağlamda giderek dikkat çekici hale gelen polis şiddeti gelişmekte olan ülkelerde ciddi bir sorun haline gelmiş durumdadır. Örneğin, El Salvador’da polisin Covid-19 önlemleri kapsamında yüzlerce kişiyi keyfi bir biçimde tutukladığından bahsedilmektedir (‘El-Salvador’, 2020). Bir başka ülkede, Filipinler, polis dışarı çıkma yasağını ihlal eden bir kişiyi öldürmüştür (Saraç, 2020). Nijerya’da ise güvenlik kuvvetlerinin Covid-19’dan daha fazla kişinin ölümünden sorumlu olduğu tahmin edilmektedir. Öte yandan, polisin aşırı yetki ve şiddet kullanımı iddiaları sadece gelişmekte olan ya da demokratik olmayan ülkelerde geçerli bir sorun olmanın ötesindedir. Örneğin, Birleşik Krallık’ta da polisin gücünü kötüye kullandığı endişeleri resmi görevliler tarafından da telaffuz edilmekte ve Parlamentoda bu konuda tartışmalar devam etmektedir (‘UK Police’, 2020).

Öte yandan, Covid-19 ile mücadele sürecinin, polisin kullandığı araçlar bakımından da militarize polisliğe katkıda bulunacağı tahmin edilmektedir. Öyle ki, 20 Mart 2020 tarihinde polisler tarafından kontrol edilen bir drone uçağının Fransa’nın Nice kenti üzerinde devriye gezdiği ve Covid-19 ile mücadele için yürürlüğe giren önlemlere uyulup uyulmadığını yukarıdan denetlediği bilinmektedir (Uysal, 2020). Dolayısıyla, daha çok ordunun elinde ve yabancı topraklarda bir terörist gözetleme aracı olarak ünlenen dronelerin, şimdi, şehirlerin merkezinde toplumu denetlemek amacıyla kullanılabilir hale gelmesi polisin giderek güçlenecek ve zenginleşecek bir teknik ve araçsal birikimden yararlanacağını haber vermektedir.

Sonuç Yerine: COVID-19 ile Mücadele Sürecinde Polis ve Ordu Arasında Değişen Roller

Sonuç olarak, Çin’de başlayıp tüm dünyaya yayılan Covid-19’un ortaya çıkardığı olağanüstü şartlar altında hem polis hem de ordu gündelik hayatımızda hem daha görünür hale gelmiş hem de yeni yetkiler

ve görev alanları kazanmıştır. Üstlenilen bu görev ve yetkilerin henüz tam tanımlanamayan niteliği her iki güvenlik aygıtının da hareket alanlarını genişletmiştir. Üstelik söz konusu yeni tanımlanan görevlerde ordunun ülke içinde polis görevlerini üstlendiği veya onu tamamlamak amacıyla polise katkı sağladığı; polisin ise orduyu taklit edercesine daha gelişmiş şiddet araçlarına sahip ve davranışları şiddete meyilli bir güvenlik aktörü olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Şartların gerekli kıldığı bu dönüşümlere, bir de, siyasal elitlerin Covid-19 ile mücadeleyi terörle savaşa benzeten söylemleri eklenmektedir. Dolayısıyla güvenlik aktörlerinin yetki alanları değişmiş ve genişlemiş, görünürlükleri artmış ve henüz tam da tanımlanamayan görev dağılımlarında birbirlerinin rollerini oynar hale geldikleri bir karmaşık güvenlik dönüşümü başlamıştır.

Pandeminin gelecek dönemde, nasıl bir seyir izleyeceği henüz bilinmemektedir. Ancak, süre uzadığı ve tehdit azalmadığı takdirde, hem polis hem de ordunun yetkileri ve görevlerinde artışın devam edeceği düşünülmektedir. Bu noktada, takip eden süreçte, ordunun içeride daha fazla görev üstlenebileceği tahmin edilirken, polisin ise daha militarize bir hüviyete bürüneceği ön görülmektedir. Tüm bu gelişmelerin, şimdiden, liberal demokrasilerin temel prensiplerinden biri olarak gösterilen ordunun dışarıda ve dış tehditlerine yönelik olarak kullanımı ve polisin toplumun yanında bir kamu güvenliği personeli olarak tahayyülüne dayalı keskin ayrımı zora sokacağı beklenmektedir. Covid-19'un Soğuk Savaş sonrası süreçte, 11 Eylül'ün ardından güvenlik alanında yeni bir dönüşümün tetikleyicisi olabileceğine dair öngörülerin geleceği ve doğruluğu hakkında şimdiden bir yargıya varmak güç görünse de, bir dönüşüm sürecinin içerisinde geçtiğimizi söylemek, şu aşamada, iddialı bir varsayımın ötesinde bir siyasal ve toplumsal gerçeklik değeri taşımaktadır.

Kamala Valiye va⁶

COVID-19 İLE ULUS DEVLETİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

V.I. COVID-19 ile Ulus Devletin Geri Dönüşü Söylemi ve Başlıca Mekanizmaları

Salgın, ulusal veya ideolojik sınırları tanımayan ve siyasi sistemlere göre etkisini değiştirmeyen bir sorundur. Bununla birlikte, ulusal sınırları aşan bir sorun olan COVID-19 krizi, ulusal önlemler sonucu kontrol altına alınmaktadır. Nitekim salgın krizinin ekonomik, toplumsal, siyasal ve güvenlik alanındaki tehditlerin değişmesini beraberinde getirmesi, devletin müdahalesini gerekli ve kaçınılmaz kılmıştır (Stiglitz, 2020; Mazzucato, 2020 b). Böylece, sağlık krizinin ekonomik krize dönüşmesi potansiyelini taşıyan bir mahiyette sorun olan COVID-19, ulus devletleri ekonominin ve toplumun tüm alanlarında etkin olmaya zorlamıştır (Tamir, 2020). Bu bağlamda çok boyutlu sonuçlar doğuran felakete karşı koymak için gerekli meşruiyete ve kaynağa sahip tek aktörün devlet olduğu, meydana gelen sorunları çözen temel mekanizmanın ise, hükümetler tarafından açıklanan kurtarma paketleri ve gelir destek

⁶ Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Rektörlük Proje Yönetim Koordinatörlüğü (RPYK) Bursiyer Araştırmacı.

önlemleri olduğu anlaşılmıştır. Başka bir deyişle, ekonomik ve sosyal güvenlik mekanizmaları ile ulus devlet yeniden yükselmekte ve belirleyici rolüne geri dönmektedir.

Devletler krize, sınırları kapatarak ve sınır geçişlerini sınırlayarak, tıbbi malzeme ihracatını yasaklayarak, anayasal normları kişisel hakları sınırlayacak şekilde gözden geçirerek kamu sağlığı ve güvenliği adına sert önlemler aracılığıyla müdahale etmiştir. Bu önlemlerin, egemen ulus devletleri aşındıran bir ulusüstü bütünleşme projesi olan Avrupa Birliği içinde bile geçerli olduğu görülmektedir (Ratlend & Guriev, 2020). Dolayısıyla, salgına karşı kolektif savunmanın sağlanması ve ekonomide oluşan sıkıntılı dönemin atlatılması için liberal piyasa ekonomisinin ulus devlete karşı en güçlü olduğu ülkelerde bile toplum, yeniden güçlü bir devlete yönelmeye başlamıştır.

Salgın ulus devletin geri dönmesine yol açmaktadır değerlendirmesi, krizin beraberinde getirdiği başlıca söylemlerden biridir. Yeni olmayan bu söylem, tarihin belirli dönemlerinde “güçlü devlet” – “sınırlı devlet” arasında değişen ihtiyacın bir tezahürü olarak yeniden gündeme gelmiştir (Krastev, 2020). Bununla birlikte COVID-19 boyutunda ve ciddiyetinde bir pandeminin meydana getirdiği toplumsal, siyasi, ekonomik etkilerini tartışan bu söylem, dünyada iç ve dış politikanın ne tür bir mecrada seyredeceğine ve uluslararası ilişkilerin temel aktörlerinin eylem ve davranışlarının nasıl değişeceğine ve bu değişim ve dönüşümün nasıl anlamlandırılması gerektiğine dair önemli açıklamalar içermektedir.

Öncelikli olarak pandemi, küreselleşmeye rağmen iç ve dış politikada temel aktörün hala devlet olduğuna ilişkin realist savı kanıtlanmış bulunmaktadır. Öte yandan kriz, devletlerin dünya işlerinde etkisinin ve rolünün tedricen daraldığını, devlet-dışı aktörler veya ulusüstü ve ulusötesi kurumların devlet egemenliği kavramını geçersiz kıldığı yönündeki liberal paradigmanın ne derecede kırılan ve kolayca tekzip edilebilir olduğunu ortaya koymaktadır. Devletler arasındaki karşılıklı bağımlılığın artmasının bir refah kaynağı ve uluslararası çatışmalara engel olacağını savunan liberal küreselci yaklaşımın aksine karşılıklı bağımlılığın potansiyel bir çatışma kaynağı olduğu uyarısında bulunan realist söylem, bu nedenle devletlerin özellikle kriz dönemlerinde birbirleriyle olan ilişkilerine sınır koyarak riskleri ve kırılanlıkları azaltmaya çalıştıklarını savunmaktadır (Walt, 2020). Bu bağlamda COVID-19 krizi, sadece devletlerin merkezi aktörler olduğu gerçeğini değil, aynı zamanda krizle mücadele doğrultusunda alınan ulusal önlem ve tedbirlerin, uluslararası işbirliğinden vazgeçme pahasına alındığını göstermektedir. Bu durum, uluslararası işbirliğinin sadece barış ve uyumun hâkim olduğu dönemlerde mümkün olduğuna, kriz ve/veya savaş dönemlerinde (bu tür işbirliğine gerçekten ihtiyaç duyulduğu zamanlarda) daha zor ulaşıldığına ilişkin realist savı güçlendirmektedir (Kliem, 2020).

Küreselleşmenin tersine dönerek daraldığının (Milanovic, 2020), çok taraflılığın ise geçerliliğini kaybetme eğilimine girdiğinin açıkça gözlemlenebilir olduğu, liberalizm savunucuları tarafından dahi ifade edilmektedir (Harold, 2018; Narlikar, 2020; Benner, 2020). Bununla birlikte daha iyimser bir bakış açısına sahip liberal söylem temsilcileri, COVID-19 salgınının aslında geri çekilen liberalizmin ve çok taraflılığın canlandırılması için bir fırsat sunduğuna (Gao, 2020; Tefera, et al, 2020), salgın krizi

bağlamında küresel yönetime her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulduğuna ve bu gibi küresel sorunların ulusüstü eylemlerle çözülebileceğine inanmaktadır (Coeckelbergh, 2020).

Başka bir deyişle, mevcut krizin uluslararası ilişkilerde bir dönüm noktası olarak değerlendirmesiyle birlikte salgın, krizden çok önce başlamış ve uluslararası ilişkilerdeki yeni dinamikleri şekillendiren belli başlı eğilimleri daha da belirginleştirmiş ve hızlandırmıştır. Dolayısıyla mevcut salgın krizi, bir dönüm noktası değil bir “katalizör” olarak görülmelidir (Rodrik, 2020; Lukyanov, 2020). Bu eğilim, yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız “de-globalleşme ile re-globalleşme” veya “küreselleşme 1.0 ile küreselleşme 2.0” ekseninde gelişen kuramsal ve siyasi tartışmaların bir tezahürüdür (Bystritskiy, 2020; Bennett, 2020; Glasman, 2020; Kaplan, 2020). Salgın sonrası uluslararası sistemdeki tüm aktörlerin (ister devlet ister devlet dışı olsun) davranışlarının ulusallaşma-küreselleşme ikilemi çerçevesinde şekillenmesi söz konusu olacak ve bu bağlamda paradoksal bir şekilde hem ulusallaşma (de-globalleşme) hem de küreselleşme (re-globalleşme) salgın krizi sayesinde kendi geçerliliği için bir temel bulacaktır.

V.II. COVID-19, Küreselleşme ve Ulus Devlet Diyalektiği

Salgın karşısında hükümetlerin etkin rol alması gerektiğine dair uyarı niteliğindeki OECD çağrısı (OECD, 2020), küresel bir sorun olmasına rağmen COVID-19’un öncelikli olarak ulusal çözümlerle aşılanacağına işaret etmiştir. Peki, sağlık odaklı küresel bir sorun olan salgın, neden küreselleşmeye değil devlete olan ihtiyacı ortaya koymuştur?

Retrospektif olarak bakıldığında “küreselleşmeye karşı ulus devlet” diyalektiği ve bu bağlamda küresel ve ulusal eğilimler arasındaki ilişki, bir sarkaç metaforu ile açıklanabilir. Soğuk Savaş sonrası dönemden itibaren genişleyen neoliberal dalga çerçevesinde piyasa ekonomisine ve kural temelli siyasi liberalizme dayanan bir uluslararası sistem, “tarihin sonu” olarak nitelendirilmiştir. Teknolojik devrim ile daha da derinleşen küreselleşme, devlet egemenliğinin ulusüstü yapılara devredilmesini ve ulus devletin geri çekilmesini gerektirmiş, koruma sorumluluğu gibi uluslararası yaklaşım, uluslararası güvenliğinin temel ilkelerini yeniden şekillendirmiştir. Neoliberalizmin öngördüğü küreselleşme modeli, bireyleri, toplumları ve devletleri kendi kaderlerini kontrol edemez hale getirmiştir (Rodrik, 2017; Stiglitz, 2019 a,b).

Fakat bugün, kural temelli liberal ekonomi ve serbest piyasanın alternatifsiz olmadığı iddia edilmekte ve illiberal sisteme doğru bir eğilim gözlemlenmektedir. Nitekim korumacılık ve üretimin yerleştirilmesi gibi ulusal çıkar odaklı dinamikler, tedricen uluslararası ilişkilerin merkezine geri dönmeye başlamıştır. Devletlerin kontrolü yeniden kendi ellerine alması gerektiğine dair artan talep ve yaygınlaşan “etkin devlet söylemi”, hem yükselen Batı dışı güçler bağlamında hem de İngiltere’deki Brexit örneğinde görüldüğü gibi Batılı ülkelerde geçerli hale gelmiş ve günümüzde yaşanan salgın kriziyle daha da belirginleşmiştir (Rachman, 2020). Tam da bu noktada salgın krizinin, küreselleşme ve ulus devlet diyalektiği çerçevesinde sarkacı, “ulusal” olana doğru ittiğini görmekteyiz. Çünkü ulus

devlet, küresel bir sağlık krizi karşısında halk sağlığını güvence altına alan ve kriz yönetimini koordine eden temel yapı olarak yeniden ön plana çıkmıştır (Morillas, 2020).

Bunun temelindeki en önemli etken, neoliberal küreselleşme ilkelerine dayanan dünya ekonomisinin refah ve sağlık politikaları, çalışan hakları ve çevre standartları için küresel kuralların geliştirilmesini ve kaynak sağlama politikalarını, ekonomi için bir “malîyet” olarak görmüş olması ve sağlığın küresel değil bir birinden ayrılan ulusal politikalarla düzenlenmekte olmasıdır. Özelleştirme ve kamu desteğindeki kesintiler nedeniyle sağlık sektörü dünyanın birçok yerinde zayıflatılmıştır. Ve bugün COVID-19 pandemisi, tüm ülkelerde yeterli sağlık ve refah sistemlerinin olmamasının yanı sıra sağlığa ilişkin küresel kuralların yetersizliği ve sağlığın korunmasına ilişkin yine küresel koordinasyonun olmamasından kaynaklanan ekonomik ve sosyal maliyetleri açıkça ortaya çıkarmıştır (Lucchese & Pianta, 2020). Dolayısıyla küresel yanıt etkili kılacak mekanizmaların olmaması, pandemiye karşı mücadelenin de küresel değil ülkesel olmaması sonucunu doğurmuş ve bu bağlamda temel görev ulusal sağlık sistemlerine düşmüştür.

Fakat salgın krizi kapsamında ve sayesinde ne ulus-devletin mutlak anlamda güçlenmesi, ne de küresel ve uluslararası yapıların kesin bir şekilde geri çekilmesi ile karşı karşıya olduğumuzun altı çizilmelidir. Pandemi gibi küresel mahiyette bir sorun, küreselleşme ve ulus devlet diyalektiğinde iki düzeyin bir arada var olmasını gerektirmektedir. Virüsle mücadele kapsamında geliştirilecek uygulamalar, mevcut krizde “ulusal” olan ile “küresel” olanın iç içe geçmesini zorunlu kılacaktır. Kriz ulusal düzeyde yönetilse de Dünya Sağlık Örgütü, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, Aşı ve Bağışıklama İçin Küresel İttifak (GAVI) gibi uluslararası kurumlar ve uluslararası grupların belirlediği yönerge ve yol haritası, ulus devletler tarafından önemsenmektedir. Yeni bir aşı ile ilgili araştırmalar, ulusal düzeyin ötesinde hem de ulusötesi araştırma grupları tarafından yürütülmektedir (Gates, 2020). Bu anlamda etkili ve hızlı çözümler, kaçınılmaz olarak her iki düzeyin seferber edilmesini, kesişmesini ve işbirliğini gerektirecektir.

V.III. COVID-19 ile Ulus Devletin Dönüşümü: Yerel, Ulusal ve Uluslararası Yansımalar

Küresel bir kriz karşısında küresel değil ulusal dayanışmanın sergilendiği bir dünyada devletin rolü önem kazanmış, havayolu şirketleri, hastaneler, ilaç tedarik zincirleri gibi stratejik mahiyete sahip alanların kamulaştırılması gündeme gelmiştir. Bununla birlikte, ulus devletlerin geri dönüşü senaryosunun yanıltıcı olduğu ve kamusal alanın yeniden önem kazanmasının ulus devletlerin geçmiş ihtiyaçlarına dönüşü anlamına gelmediği savunulmaktadır (Zielonka, 2020). Nitekim bu geri dönüş, küreselleşme öncesi bir ulus devlete geri dönüş değildir. Salgın krizi her ne kadar acil durumla başa çıkmak için devlet otoritesine ve müdahalesine ihtiyaç olduğunu göstermiş olsa da bu otorite, devletlerin çok katmanlı yönetimden oluşan karmaşık bir ağ içinde işlevsel ve etkin olmasıyla sağlanacaktır. Başka bir deyişle, geri dönerken devlet, dönüşmek zorunda olacaktır. Bu, ulus devletin hem yerel ve ülkesel hem de bölgesel ve küresel düzeylerde etkin bir devlet ihtiyacına uygun bir şekilde geri dönüşü anlamına gelmektedir.

Pandemi sonrası dönemde devletlerin faaliyet gösterdiği siyasi, toplumsal, ekonomik ve uluslararası güvenlik ortamına ilişkin ilkeler gözden geçirilecektir. Devletin rolünün genişletilmesi ve ekonomik ve toplumsal alanda kamu faaliyetlerinin gerekliliği konusunda özellikle vurgulanan hususlardan bir, COVID-19 krizinin daha kapsayıcı ve sürdürülebilir bir ekonomi için bir fırsata dönüştürülmesi gerektiğidir. Yapay zekâdan halk sağlığına ve yenilenebilir enerji kaynaklarına kadar geniş yelpazede inovasyona daha fazla yatırım yapacak bir “girişimci devletlere” ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır (Mazzucato, 2020 a). Salgın, sağlık alanında devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi “müşteri” kategorisinde değerlendiren neoliberal yaklaşımın ne derecede yanlış olduğunu bariz bir şekilde göstermiştir. Temel hak olarak sağlık, piyasa mantığıyla değil kamu yararı gözetilerek hükümetler tarafından güvence altına alınmalı ve esas olarak kamu eylemleriyle sağlanmalı ve finanse edilmelidir (Lucchese & Pianta, 2020). Bu hassas alanlarda kamu-özel sektör ortaklığı, tek yönlü değil karşılıklı yarar sağlayan bir yaklaşım çerçevesinde yeniden düzenlenmelidir.

Uluslararası düzeyde salgına karşı verilen yanıtlar, küresel bir parçalanmışlık, koordinasyon eksikliği ile nitelendirilmekte ve hatta savaş benzeri taktiklerin yeniden canlandığını göstermektedir. Büyük güçler arasında işbirliğinin uluslararası gündemin en üst sıralarında yer alması gereken bir dönemde, tam tersi bir eğilimle karşı karşıyayız. Bunu en bariz örneği, 27 Mart 2020 tarihinde online bir rejimde gerçekleşen G-20 zirvesinin somut adımlara yol açmayarak sonuçlanmasıdır (Duran, 2020). Salgına yönelik yanıtların bireysel/ülkesel kararlar sonucu oluşması, bazı durumlarda çatışan mahiyette olması, günümüz dünyasında çok taraflılığın başarısızlığa uğradığını göstermektedir.

BM Genel Sekreteri Antonio Guterres’in mevcut salgın krizini Birleşmiş Milletler tarihindeki en büyük uluslararası tehdit olarak nitelendirmesi karşısında büyük güçler, pandeminin uluslararası güvenliğe yönelik bir tehdit oluşturup oluşturmadığı konusunda mutabık değiller. Dahası ABD ve Çin gibi büyük güçler, jeopolitik gerilimi korumak ve dış politikada pazarlık gücünü kuvvetlendirmek için sağlığa ilişkin ulusötesi tehditleri araçsallaştırmaktadır. Dolayısıyla, uluslararası düzeyde salgınla mücadele kapsamında kolektif çıkar odaklı sistemi yeniden inşa etmek için gerçek bir ortaklık anlayışına ihtiyaç doğmaktadır.

Yerel ve iç politika perspektiften bakıldığında mevcut kriz, birçok devletin salgın gibi ulusötesi bir tehditle mücadelede hazırlıksız olduğunu göstermektedir. Salgının ölümcül etkisi, askeri kapasite dâhil geleneksel araçların bu tür görünmez tehditlerle mücadelede tek başına etkili olmayacağını kanıtlamıştır. Ayrıca kriz, özellikle sağlık, eğitim, işgücü ve bilimsel araştırma alanlarında kamu politikası reformlarını zorunlu kılacaktır. Bu, radikal bir ekonomik ve yapısal değişim ve dönüşümü beraberinde getirecektir.

COVID-19 krizi, demokratik politikanın birçok boyutu ve daha geniş bir şekilde yönetim üzerinde dönüştürücü bir etkisi olacak ve potansiyel olarak otoriterizme karşı demokrasi tartışmaları bağlamında yeni dönem açacaktır. Pandemi, gücün merkezileştirilmesi, temel hakların ihlali, genişletilmiş devlet

gözetimi, seçim süreçlerinin askıya alınması, dengesiz sivil-asker ilişkileri, sivil toplum üzerinde yoğunlaşan bir baskı başta olmak üzere yönetim üzerinde daha geniş etkiler yaratacaktır (Brown, et al., 2020).

Son olarak salgın, bugünün dünya düzenini şekillendiren temel etkenin, ideolojik farklılıkları aşan bilgi teknolojileri alanında devletin başarı düzeyinin olduğunu da ortaya koymuştur. Nitekim salgınla mücadelede başarılı olan Almanya, Çin, Güney Kore, Singapur gibi ülkeler, teknolojiye önemli mesafe kat etmeyi başarmış ülkelerdir. Dolayısıyla, salgınla geri dönen ulus devlet, teknoloji devrine hazır bir devlet olmak zorunda kalacaktır. Bu anlamda, salgın gibi krizlerde başarıyı belirleyecek temel etken sadece güçlü bir ekonomi ve siyasi ideolojiye sahip bir ulus devlet olma değildir; daha ziyade genetik mühendisliği, nanoteknoloji, kuantum teknolojisi ve yapay zekâ gibi hızla gelişen yeni teknolojilere hâkim ulus olma kapasitesidir (Xu, 2020; Okano-Heijmans, 2020).

V.IV. COVID-19 ile Ulus Devletin Dönüşümü Argümanı Bağlamında Almanya ve Avrupa Birliği Örneği

Salgın krizi kapsamında ulus devletlerin yeniden baskın konuma geçmesinin en çarpıcı örneği, krizle mücadelede üye ülke hükümetlerinin “Brüksel’e rağmen” hareket ettiği Avrupa Birliği olmuştur. Bu anlamda Avrupa entegrasyonunu adeta durduran salgın krizi, tarihin gidişatını tersine çevirmiştir (Schmidt, 2020). Bu, Avrupa’da ulus devletin “tersine dönüşümü” anlamına gelmektedir: salgın öncesi döneme kadar egemen haklarını devreden ulus devletler, salgın sonrası dönemde bu haklarını tedricen artan biçimde geri alacaktır.

Ulusal hükümetlerin krizle mücadele kapsamında aldıkları önlemler ortak değil bireysel kararlar sonucu alınmıştır. Bu durum, küreselleşmenin kıtasal bir projeksiyonunu ve ulusüstü yapıyı temsil eden AB’nin küresel bir tehdide karşı mücadelede rolü nedir sorusunu ortaya koymaktadır. COVID-19 krizi ve beraberinde getirdiği olağanüstü sağlık ve ekonomik zorluklar, etkin müdahale etme ve acil çözüm üretme yeteneğinden yoksun AB için bir hayatta kalma krizine dönüşmüştür (Deen, B. & Kruijver, 2020).

Salgınla mücadele kapsamında Avrupa Komisyonu, ortak ekonomi politikalarının temel uygulamalarını gözden geçireceğini açıklamıştır. Devletlerin açıkladıkları kurtarma paketleri çerçevesinde gerekli olduğu takdirde kısmi millileştirme yoluna gidebilmeleri öngörülmüştür. Ayrıca İstikrar ve Büyüme Paktını geçici olarak askıya alan Komisyon, hükümetlere daha fazla mali alan sağlama doğrultusunda “genel cayma” hükmünü aktive etmiştir (EC, 2020 a). Avrupa Komisyon Başkanı Ursula von der Leyen’in ifade ettiği gibi: “Bugün, *ulusal hükümetlerin* herkese – sağlık sistemlerine, çalışanlarına ve krizden ciddi şekilde etkilenenlere – destek vermesini sağlama doğrultusunda kural ve düzenlemelerimize maksimum esneklik getiriyoruz. Bu, koronavirüs pandemisine karşı mümkün olan en iyi yanıtımızdır” (EC, 2020 b). Ulusüstü düzenlemelerden ulusal düzenlemelere geçiş anlamına gelen bu tür esneklik ve revizyon, üye devletlerin ulusal hükümetleri için krizle mücadele konusunda geniş

hareket alanı açmıştır. Bu geçiş, ulusüstü Avrupa kurumlarının acil durumlarda etkisiz olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Krizle mücadele konusunda hem AB üyeleri hem de kurumları arasında ortaya çıkan ayrışmalar ve yaklaşım farklılıkları nedeniyle Birlik krizde başarısız iken bireysel olarak üye devletler, özellikle de Almanya, kriz yönetiminde başarılı. Bunun temellerinde yatan üç önemli etken söz konudur.

Birincisi, kriz ortamında gerekli çözümlerin üretilmesini sağlayacak *ortak mali politikanın* ve bu yönde *gerekli koordinasyonun olmamasıdır*. Nitekim Avrupa, COVID-19'un neden olduğu ekonomik sonuçlara nasıl tepki vereceği konusunda bölünmüştür. Fransa, İtalya, İspanya ve diğer altı üye ülke, “korona tahvilleri” oluşturarak avro bölgesinde ortak borç mekanizmasının geliştirilmesini talep ederken Almanya, Avusturya ve Hollanda gibi diğer üyeler bu tür bir çözüme karşı çıkararak, bu bağlamda Avrupa İstikrar Mekanizmasına başvurulmasının daha doğru olacağını savunmuştur (Herszenhorn, et al., 2020). Dahası, Almanya Anayasa Mahkemesinin 5 Mayıs 2020 tarihli kararı, Avrupa Merkez Bankası'nın tahvil alım programının Alman hukukuna aykırı olduğunu hükmetmiş (DW, 2020) ve böylece “korona tahvili” gibi parasal genişleme mekanizmalarıyla İtalya, İspanya ve Yunanistan başta olmak üzere müflis devletlerin kurtarılmasının önüne geçmiştir. Bu gelişme, AB projesinin lokomotifi olarak nitelendirilen Almanya'nın kendisinde bile ortak Avrupa politikalarının sorgulanır hale geldiğini göstermektedir.

İkincisi, salgın krizi sürecinde AB üye ülkeleri, sağlığa yönelik ortak güvenlik sisteminden yoksun olduklarının farkına varmıştır (Kickbusch & Bergner, 2020). Lizbon Antlaşması uyarınca, sağlık alanı Birliğe üye olan devletlerin ulusal yetki alanında bırakılmaktadır. Birlik, bu ulusal sağlık sistemlerinin destekleyen veya tamamlayan bir politika düzenlemeleri geliştirmektedir. Nitekim halk sağlığına ilişkin düzenlemeler Lizbon Antlaşmasında “Ulusal politikaları tamamlayan Birlik eylemi” çerçevesinde ele alınmaktadır (Madde 168). Bununla birlikte, halk sağlığı konusunda ortaya çıkacak ortak güvenlik tehditleri, AB ile üye devletler arasında paylaşılan bir yetki alanıdır. Böylece, AB'nin *sağlığa ilişkin düzenlemelerinin bu ikili doğası*, COVID-19 gibi salgın krizi sırasında ortak eylemleri engelleyen bir diğer önemli neden olmuştur.

Krizle mücadele konusunda bir diğer önemli etken *dayanışma eksikliğidir*. Varoufakis'in (2020) ifade ettiği gibi, Avrupa Birliği projesinin mahiyetini ifade eden ve Birliğin temelinde yatan “dayanışma” kavramı, salgın krizi nedeniyle Avrupa'yı bölen bir kavram haline gelmiştir. Başka bir deyişle, Avrupa'nın giderek derinleşen birlik ve dayanışma eksikliği sorunu, bu krizle birlikte daha da bariz ortaya çıkmıştır. Modern AB'nin kurulmasında önemli rolü olan Avrupa Komisyonu eski başkanı Jacques Delors, dayanışma eksikliğinin “ölümcül bir tehlike” olduğu ve gelecekte Birlik için “son nokta” olabileceği konusunda uyarmıştır (Rankin, 2020).

Dayanışma eksikliğinin en çarpıcı örneği, krizin ilk aşamalarında Rusya ve Çin İtalya'ya ilaç ve tıbbi malzeme gönderirken, en yakınındaki Avrupa devletlerinin Roma'nın yardım çağrılarına hemen yanıt verememiş olmasıdır (Braw, 2020). Dayanışma eksikliği göstererek AB kurumlarının oluşturduğu bu boşluğu Çin ve Rusya'nın doldurmuş olması, daha büyük bir soruna işaret etmektedir: savaş veya dış

saldırı gibi daha büyük bir krizle karşı karşıya kalındığında Birliğin yok alması sorunu (Dempsey, 2020). Dolayısıyla dayanışma krizi, AB'nin stratejik olarak özerk güvenlik ve savunma yeteneklerini geliştirme çabalarına da gölge düşürmüştür.

Ayrıca İtalya ve diğer AB üye ülkeleri arasında yaşanan dayanışma krizinin sebebi, sadece tıbbi malzeme ve ilaç eksikliği sorunu ile ilişkili değil, daha ziyade son on yıl boyunca katı kemer sıkma önlemleri sonucu yeterince finanse edilmeyen Güney Avrupa ülkelerindeki sağlık sistemlerinin pandemi gibi bir sorunla baş etme kapasitesinden mahrum bırakılmış olmasıdır (Popescu, 2020). COVID-19 ile mücadelede AB ve İtalya gibi bir dizi üye ülke başarısız iken Almanya başarılı bir performans sergilemektedir. Salgın krizi bağlamında “Almanya anomali” ulusal sağlık sisteminin durumu, ekonomik istikrar ve kriz yönetiminde hükümetin hazırlık düzeyi olmak üzere üç temel etkenin sonucudur (Buck, 2020). Almanya'nın yanı sıra Avusturya, İskandinavya ülkeleri için de benzer ön hazırlığın söz konusu olduğu söylenebilir. Başarılı performans, tüm bu ülkelerde özellikle sağlık hizmetlerinde genel refahı destekleyen güçlü kamu mekanizmalarını ve bu alanda devletin stratejik rolünü ifade etmektedir.

Mim Kemâl ÖKE⁷

KORONA KRİZİNE İLİŞKİN SENARYOLARDAKİ MİTLER VE GERÇEKLER

Tarihe “Kara Ölüm” diye geçen bir veba salgını vardır. 1347 yılı boyunca Akdeniz havzasına sıçramış, takip eden yılda Fransa ve İngiltere'ye ulaşmış, 1349'da ise İskandinavya'ya atlayarak 1353 yılına kadar -hesaplamalara göre- Avrupa nüfusunun yarısının ya da en azından üçte birinin yok olmasına neden olmuştur.

Söz konusu salgının Avrupa'ya ‘farelerce’ taşındığı daha sonra kabul gören bir izahattı. Ancak o yıllarda salgının kökeni konusunda nice senaryolar ortaya atılmıştır. En ‘seküler’ yaklaşım, bir ‘uğursuzluk’ta n ötürü olduğuna ilişkindi! Kimilerine göre bu afet; cadıların, çingenelerin, hatta Musevilerin yüzünden başlarına gelmişti! Bu “bakterilerin” temizlenmesi gerekiyordu. “Yakalım!” tarzında toplumsal ‘ötekileştirmeler’... Salgın, ırkçı/dinci söylemleri ile bu gruplara şiddeti arttırmıştı. ‘Temizlik zamanı’ydı, sözüm ona.

Bazılarına göre ise tam aksine mesele Avrupa'nın kendi ‘kirlenmişliğindendi’. Başka bir deyişle, Tanrı'nın laneti. İnsanlar, günahlarıyla bunu hak etmişlerdi. Kısacası, ‘Attila the Hun’ın gelişi gibi... Tanrı'nın kırbağı şaklamıştı Avrupa'nın üzerinde...

‘Kara Ölüm’ sadece bir örnek olay! Gerçi insanlık tarihinde salgınlar var. Aman, sıklıkla olmasın, temennimiz. Ne var ki her vakia patlak verdiğinde zaten uluslararası ilişkilerde “onsuz olmaz” endam eyleyen şu ‘komplo teorileri’ bir anda tekrar coşar, müthiş bir enflasyona uğrar.

⁷ Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Bilimsellik hele yetersiz kalıyorsa o zaman ezoterik nitelikli olanları dâhil saçılır etrafa, komplo teorilerinin. Gerçeğin bilinmediği ya da tam manası ile kavranmadığı, kavranmakta zorluk çekildiği dönemde komplo teorileri insanların merakını gidermede biçilmiş kaftanlardır. İnsanlar ‘inanmak’ isterler. Muallakta kalmak, kişisel ve sosyal psikolojileri için zarardır. Böylece komplo teorileri havuzunda herkes kendi meşrebine bir ‘paradigma’yı bulur, seçer, alır, rahatlar. Bu açıdan düşünüldüğünde komplo teorilerinin bile sosyal işlevselliği vardır.

Çağımız ‘iletişim’i ön plana çıkarıyor. Küreselleşme ile habercilik, gerçeklerin yalın sunulmasıyla değil de, zaman zaman hikâye ve efsanelerin ‘post-truth’ şeklinde sanallaştırılıp sosyal medyaya dökülmesiyle reytingini arttırıyor. Komplo teorileri vardır var olmasına da, dünya siyasetinde bu kez artık ‘fanteziler’ âleminde daha renkli ve daha uçkun olanları 21. yüzyıl insanının çağını anlamasına yardımcı olmak için üretilmeye başlanıyor.

Bu ‘mukaddime’den sonra yazayım: Bekliyordum doğrusu Covid-19/Corona nasıl irdelenecekti yorumların daha ‘özgürce’ kendisine pazar yeri bulduğu global (sosyal) medyada?

Tabii, bu bağlamda söylenecek çok ‘şey’ vardı. Uluslararası ilişkilere güvenlik penceresi ağırlıklı bakanlar için Covid-19, yeni bir tehdit biçimiydi. 21. yüzyılın ulus-devlete ve bireye yönelik yeni tehlikeleri arasında yerini almıştı. Dahası, nasıl da bir ‘asimetrik’ tehditti ki bu insan akli almıyordu? Uzmanlar diyordu: Bir insan vücudundaki Corona virüsünün ağırlığı 0,0000005 gram ediyormuş. 10 milyon insan salgına kapılsa bütün dünyada 5 gram Coronavirüs edermiş.” Yani, bütün dünya 5 gr virüse karşı savaşıyor, şu halde!

Bu özellikte bir virüsün tahrip gücü sorgulanamıyordu.

İlginçtir, bazılarına göre Covid-19 sonrası Küresel Toplum aynı durmayacaktı. Miladî takvim misali, dünyada zaman, B.C. (Before Corona), A.C. (After Corona) olarak etkilenecekti bundan böyle. Hele bir atlatılsın.

Sosyal medyada -ben dâhil- “Aman bundan ders çıkartalım,” moduna girdik. Hangi dersler, ibretler, olası yeni değişimler -işte, orada fikir birliğimiz yoktu. Kendi ideolojisine, hatta dinselliğine göre tefekkürler ve öğütler sıralandı. Zaman zaman da bu durum, medyatik düellolara neden oldu.

Benim gibi kıdemli bir uluslararası ilişkiler profesörü açısından en kıymetlisi realist yorumlardan ziyade dünya siyasetine ‘moralist’ yaklaşımların ciddi bir ivme kazanması oldu. Başka bir deyişle, yine bu veriye bağlı olarak, global yurttaşlık artık gerçekten de “We Are the World” diyordu. Sivil toplumlar el ele tutuştu, devletler birbirinin yardımına koştu, bireyler, sınır ötesinde tanımadıkları insanların şifası için dua etmeye başladı.

İnanm, şu dünyayı UFO’lar ya da Marslılar işgal etselerdi şu “kader birliği”ni sergileyemezdik belki.

Sonuçlarının bu eksende tebellür etmesi “Küresel Etik” açısından ümit verici, elbette. Zira Corona, savaşları bile durdurdu!

Acaba Küresel Toplum savaşız, çatışmasız bir başka zaman dilimi de gördü mü? 1870-1914 hariç!

Pekii, yine sormak lazımdı sosyal medyaya bakmak lazımdı: “Bu bizim başımıza neden geldi?”

“Zamanlama manidar...” diyenler çok çıkar her zaman böyle durumlarda.

Evet, Çin’de zuhur etti. Wuhan’da. Orasının zaten yüzyıllar öncesinden bir sicili var. Anlaşılır.

Niye şimdi? Sosyal medya kâhinleri bulmuşlardı cevabı: Ticaret antlaşmaları. Beijing-Washington hattında. Eh, Çin’den şimdi kim alır mal? Damping de yapsa, virüslü mal defolu gibi değil, elde patlar.

O zaman sosyal medya o kirli parmağı aradı. Bu virüs, doğal değildi; ‘homemade’di. Ama kimdi arkasındaki? Devlet? Küresel teşekküller... Biraz zordu, tahmin. Zorlanıyorlardı stratejiler.

Sonra Çin’de kasa kasa üretildiği görüntüsü geldi. Gözler bir ara ABD’ye çevrildi. Ama en fazla kayıp ABD’de çıkınca bu teori de gerçekliğini yitirdi.

Siyasal dinamikler, ekonomik kriterler yetmeyince odak noktası, şu iletişimin yeni üstün teknolojik açılımı ‘5G’ler oldu. Wuhan’dan başlayarak 5G’leri tenkit eden gösteriler arttı.

Hava kirliliği, ekolojik yıkım, hatta yediklerimizdeki zehirler derken fatura Wuhan’da yarasa yiyen adama kesiliyordu. Hayli küfür yedi, beddualı hem de, her dilden o adam...

İlginçtir, sosyal medya, her ülkede -haksız da diyemeyeceğim- meseleyi dinî açıdan, ahlakî cepheden değerlendirenlere de açtı ve bu minvalde yorumlar hakikaten diğer teorilere göre yoğunluktaydı.

Tanrı’yı küstürmüştü, insanoğlu. Çok şımarmıştı. Şu postmodern neoliberal kapitalizmin mabetleri AVM’ler kapanmıştı. İnsanlar o alışveriş çılgınlıklarını unuttur hale gelmişlerdi. “Buyurun işte,” deniyordu.

Pekii, o kadar akıl karışıklığı içinde kendime sormaktayım. Var mı senin bir izahın? Yazabileceğin bir teorik öneri?

İşte o zaman geriye doğru gittim. On sene öncesine... İstanbul Ticaret Üniversitesi’nde “Avrupa Birliği’nin Sosyal Tarihi”ni ders olarak verdiğim günlere. On dört dersin sonlarına doğru AB’nin sorunlarını anlatıyordum.

“Yaşlanan Avrupa!”

Genç nesil -burada ayrıntısına giremeyeceğim nedenlerden dolayı- azalıyor. Yeni doğumların oranı düşüyor. Ancak, yaşlılar -65 sonrası- artıyor.

İnsan ömrü uzuyor.

Ne var ki, yaşlıların demografisindeki durum, refah devletlerinin sosyal güvenlik mekanizmalarını zorluyor.

Çalışanlar az, tüketenler çok. Gençlerin kazancı, yaşlıların bakımına gidiyor.

Ekonomi yıpranıyor. Kara delikleri artıyor. Malthus'un hortlağı geziniyor. "Bu gidişle bu yükü kaldıramayız," diyor ulus-devletler.

Sınıf savaşları, medeniyetler çatışması, kimlik vuruşmaları derken uluslararası ilişkilere yeni bir çatışma modeli kazandırılıyor literatürde: "Nesiller Çatışması"

Ve bakıyorsunuz, bir gün Covid-19/Corona sükün ediyor, 65 üstünü hedef alıyor.

Bazı ülkelerde "Bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler" kabilinden yaşlılar ikinci plana itiliyor.

Komplo teorisi mi? Olabilir mi? Katil kim mi? Yoksa Agatha Christie'nin *Şark Ekspresi'nde Cinayet*'ini mi çağırıştırıyoruz?

Biz öğretim üyesiyiz. Bilimden ayrılmamalıyız. Bizi senaryolar değil, bilimsel kanıtlar ilgilendirir.

Ne var ki bu Covid-19/Corona, bir "hijyenik temizlik" teşebbüsü olmasa da sonuçları itibarıyla bu açıdan düşündürücü.

Corona, dünyaya pahalıya patladı, hem malî hem de insanî açıdan, diye düşünüyorum.

KAYNAKÇA

Baysallar, Mehmet, Olağanüstü Durumlarda DAS Yönetimi Biyoterörizm”, 5. Ulusal Sterilizasyon Dezenfeksiyon Kongresi, 2007, s. 521-539.

<https://www.das.org.tr/kitaplar/kitap2007/yazi/mehmet.baysallar-das-2007-yazi.pdf> (Erişim Tarihi, 03.05.2020)

Cevizci, Sibel ve Ethem Erginöz, “İnsan Sağlığı İle Veteriner Hekimlik Uygulamalarının İlişkisi: Veteriner Halk Sağlığı”, *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 34 (2), 49-62, 2008.

Diamond, Jared, Tüfek, Mikrop ve Çelik, Ankara, Tübitak, 2010.

Kiremitçi, İlker, “Küresel Boyutta Biyolojik Terör Tehdidi”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, Kasım 2 2014, Cilt 13, Sayı 2, 27-58.

Tolunay, Doğanay, “Salgın Hastalıklar, Ekosistem Tahribatları ve İklim Değişikliği ile İlişkili mi?”, *İklim Haber*, 2020, <https://www.iklimhaber.org/salgin-hastaliklar-ekosistem-tahribatları-ve-iklim-degisikligi-ile-iliskili-mi/> (Erişim Tarihi, 08.05.2020)

Varlık, Nükhet, *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World, The Ottoman Experience, 1347–1600*, Cambridge University Press, 2015.

World Health Organization,

<https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/20038/eeb11333r1.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim tarihi, 08.05.2020)

Yolun, Murat, “İspanyol Gribinin Kısa Bir Öyküsü”, *Toplumsal Tarih*, no.316, 2020, s. 74-80.

Yüksel, Oğuzhan ve Ramazan Erdem, “Biyoterörizm ve Sağlık”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 2016; 19(2): 203-222.

Rudd, Kevin, “The Coming Post-COVID Anarchy: The Pandemic Bodes Ill for Both American and Chinese Power—and for the Global Order” *Foreign Affairs*, May 06, 2020, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-05-06/coming-post-covid-anarchy> Erişim Tarihi: 09.05.2020

The Economist Intelligence Unit, *Geopolitics after Covid-19: is the pandemic a turning point?*, 2020.

The Economist Intelligence Unit, *Coronavirus sinks global growth prospects for first half of 2020 Q2 global forecast*, 2020

Duran, B. “G-20 leaders fail to provide hope for coronavirus response, financial crisis”. SETA.

<https://www.setav.org/en/g-20-leaders-fail-to-provide-hope-for-coronavirus-response-financial-crisis/>, Erişim tarihi: 24 Nisan 2020.

Think Tank 20, Saudi Arabia, 2020. “COVID-19: Multidisciplinary Approaches to Complex Problems”, <https://www.youtube.com/watch?v=7wtT7cag8rM&feature=youtu.be>

Fitch Solutions, “Turkey’s Macroeconomic Outlook: Covid-19 To Exacerbate Key Structural Challenges”, 2020.

Can, F., 2020. Türkiye 100 milyar liralık önlem paketi açıkladı, diğer Avrupa ülkeleri ne yaptı? Euronews. <https://tr.euronews.com/2020/03/19/turkiye-100-milyar-liralik-onlem-paketi-acikladi-diger-avrupa-ulkeleri-ne-yapti-covid-19>, Erişim tarihi: 04 Mayıs 2020

DW, Koronavirüse karşı hangi ülke hangi ekonomik önlemi aldı?
<https://www.dw.com/tr/koronavir%C3%BCse-kar%C5%9F%C4%B1-hangi-%C3%BCIke-hangi-ekonomik-%C3%B6nlemi-ald%C4%B1/a-52969655> Erişim tarihi: 04 Mayıs 2020

BBC, Koronavirüs: 7 trilyon dolarlık paket dünya ekonomisini kurtarmaya yetecek mi?
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52065095>. Erişim tarihi: 04 Mayıs 2020

White, E. South Korea boosts coronavirus crisis stimulus package to \$200bn. *Financial Times*.
<https://www.ft.com/content/54f5513e-c2fc-4062-acae-538f986a5f65> Erişim tarihi: 04 Mayıs 2020

Ahishali, M.M. (2020, Mayıs 6). Iran: Death toll from coronavirus surges to 6,418. *Anadolu Ajansı*.
<https://www.aa.com.tr/en/latest-on-coronavirus-outbreak/iran-death-toll-from-coronavirus-surges-to-6-418/1831004> adresinden erişildi.

Al Jazeera. (2020, Şubat 23). <https://www.aljazeera.com/news/2020/03/hard-hit-iran-frees-prisoners-coronavirus-outbreak-200317110516495.html> adresinden erişildi

Al Jazeera. (2020 Mart 17). "Coronavirus pandemic 'could kill millions' in Iran". <https://www.aljazeera.com/news/2020/03/coronavirus-pandemic-kill-millions-iran-200317135500255.html>. adresinden erişildi.

Akbarzadeh, S. "Democracy Promotion versus Engagement with Iran", *Journal of Contemporary Asia*, Cilt 41, No.3, 2011, s.477.

BBC.(2020 Şubat 26). Coronavirus: Iran has no plans to quarantine cities, Rouhani says.
<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51651454> adresinden erişildi.

Ministry of Public Health. (2020, Nisan 29). Ministry of Health Reports 15 New Cases of COVID-19". Saudi Press Agency adresinden erişildi.

Hanachi, P. (2020, Nisan 20). Sanctions are crippling Iran's fight against coronavirus the guardian,
<https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/apr/04/coronavirus-boundaries-fight-global-shared-threats> adresinden erişildi.

Guzansky, Y. (2020, Mart 26). Saudi Arabia: Not Your Father's Kingdom. Research report. *The Institute for National Security Studies*. <https://www.inss.org.il/publication/saudi-arabia-challenges/> adresinden erişildi

Haidar, S.(2020, Nisan 16). The Hindu Coronavirus | Most COVID-19 positive Indians abroad are in the Gulf, <https://www.thehindu.com/news/national/coronavirus-3336-indians-infected-by-coronavirus-in-53-countries-say-govt-sources/article31357569.ece> adresinden erişildi.

Hussein, H. (2018, Haziran 1). Energy: Driving Force Behind Increasing Female Participation in the Gulf? Research report . *Atlantic Council*. ss.1-10

Karan, C.(2020, Nisan 20). Sputnik.İran iç siyasi mücadele nedeniyle koronavirüs karşısında tedbir almakta gecikti. https://tr.sputniknews.com/ceyda_karan_ksen/202004171041859318-iran-ic-siyasi-mucadele-nedeniyle-koronavirus-karsisinda-tedbir-almakta-gecikti/ adresinden erişildi.

Mabon, S. It's a Family Affair: Religion, Geopolitics and the Rise of Mohammed bin Salman. *Insight Turkey*, Vol. 20, No. 2, (Bahar 2018), ss. 51-66.

Ruhani, H. (2005, Eylül 30). Beyond the Challenges Facing Iran and the IAEA Concerning the Nuclear Dossier, s.35.

Şark'ul Avsat, (2020, Mayıs 4). Expo 2020 Dubai 2021'e ertelendi. Pazartesi,
<https://aawsat.com/turkish/home/article/2266936/%E2%80%8Bexpo-2020-dubai-2021%E2%80%99e-ertelendi> adresinden erişildi.

Şark'ul Avsat. (2020, Mayıs 5). Muhammed bin Raşid Al Mektum', Kovid-19 sonrası stratejisini açıkladı. [Şark'ul Avsat,\(2020, Mayıs 5\). İran Meclisi para birimi olarak riyal yerine tümen kullanılması tasarısını onayladı. \[Şark'ul Avsat. \\(2020, Mayıs 3\\).Suudi Maliye Bakanı: Koronanın etkilerine karşı kemer sıkacağız. \\[Saudi Press Agency. \\\(2020, Mayıs 3\\\). Covid-19 Disease Interactive Dashboard". adresinden erişildi.\\]\\(https://aawsat.com/turkish/home/article/2265211/%E2%80%8Bsuudi-maliye-bakan% C4% B1-koronan% C4% B1n-etkilerine-kar% C5%9F% C4% B1-kemer-s% C4% B1kaca% C4%9F% C4% B1z adresinden erişildi.</p></div><div data-bbox=\\)\]\(https://aawsat.com/turkish/home/article/2268281/%E2%80%8Biran-meclisi-para-birimi-olarak-riyal-yerine-t% C3% BCmen-kullan% C4% B1lmas% C4% B1-tasar% C4% B1s% C4% B1n% C4% B1. adresinden erişildi.</p></div><div data-bbox=\)](https://turkish.aawsat.com/home/article/2268271/%E2%80%8Bmuhammed-bin-ra% C5%9Fid-al-mektum% E2%80%99-kovid-19-sonras% C4% B1-stratejisini-a% C3% a7% C4% b1klad% C4% b1 adresinden erişildi.</p></div><div data-bbox=)

Turak, N. (2020, Ocak 29). First Middle East cases of coronavirus confirmed in the UAE *CNBC.com*. adresinden erişildi.

The New York Times. (2020, Nisan 8). "Live Updates: Elite Saudi Hospital Braces for a Wave of Royal Patients". adresinden erişildi.

Allen, J.R. Donohue, J., Fuentes, C.R., Goldenberg, P., O'Hanlon, M. (2020). The Military, Policing and Covid-19. *Foreign Policy at Brookings*, Nisan. <https://www.brookings.edu/research/the-military-policing-and-Covid-19/> (E.T: 1 Mayıs 2020).

Brodeur, J. P. (2005). "Force policière et Force Militaire. Frédéric Lemieux ve Benoît Dupont (Ed.) *La Militarisation des Appareils Policiers*, Canada: Les Presses de l'Université Laval, s, 41-58.

COVID-19 threatening global peace and security, UN Chief warns, *UN News*, 20 Nisan. <https://news.un.org/en/story/2020/04/1061502> (E.T: 1 Mayıs 2020).

El Salvador: Police Abuses in Covid-19 Response, *Human Rights Watch*, 15 Nisan. <https://www.hrw.org/news/2020/04/15/el-salvador-police-abuses-Covid-19-response> (E.T: 29 Nisan 2020).

Frank, A. (2020). Fighting Covid-19 shouldn't mean Abandoning Human Rights. <https://www.wired.com/story/opinion-fighting-Covid-19-shouldnt-mean-abandoning-human-rights/> (E.T: 29 Nisan 2020).

Greener, B. K. (2011). The Rise of Policing in Peace operations, *International Peacekeeping*, 18(2): 183-195. DOI: 10.1080/13533312.2011.546096.

Hunt, C. T. (2019). To Serve and Protect. The Role of UN Police in Protecting Civilians. *IPI Global Observer* <https://theglobalobservatory.org/2019/09/to-serve-and-protect-the-role-of-un-police-protecting-civilians/> (E.T: 28 Nisan 2020).

Lutterbeck, D. (2005). Blurring the Divide Line: The Convergence of Internal and External Security in Western Europe. *European Security*, 14: 231-53.

Noko, K. (2020). The problem with army enforced lockdowns in the time of Covid19, *Aljazeera*, 2 Nisan. <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/problem-army-enforced-lockdowns-time-Covid-19-200401101641258.html> (E.T: 2 Mayıs 2020).

Osland, Kari M, (2019), "The US Policing: Security-Trust Challenge", Cedric de Coning ve Mateja Peter (Ed.), *United Nations Peace Operations in a Changing Global Order*, Palgrave Macmillan, s. 191-209

- Saraç, N. (2020). Covid-19 Önlemlerine Uymayanlar için 'vur emri' veren Duterte'den sıkıyönetim tehdidi, *Euronews*, 20 Nisan. <https://tr.euronews.com/2020/04/18/Covid-19-onlemlerine-uymayanlar-icin-vur-emri-veren-duterte-den-siki-yonetim-tehdidi> (E.T: 20 Nisan 2020).
- Trias, A. P. (2020). Military Response to Covid-19 <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/problem-army-enforced-lockdowns-time-Covid-19-200401101641258.html> (E.T: 2 Mayıs 2020).
- UK Police accused of abusing power to enforce Covid-19 lockdown, *Aljazeera*, 31 Mart. <https://www.aljazeera.com/news/2020/03/uk-police-accused-abusing-power-enforce-Covid-19-lockdown-200331084607759.html> (E.T: 18 Nisan 2020).
- Uysal, A. (2020). Salgın Günlerinde Dikizleme Günlüğü, *Birikim*, 1 Nisan. <https://www.birikimdergisi.com/guncel/10005/salgin-gunlerinde-dikizlenme-gunlugu> (E.T: 5 Mayıs 2020).
- Bennett, J. (2020, 6 Nisan), Does Coronavirus Discredit Liberal Institutions? *The National Interest*. Erişim adresi: <https://nationalinterest.org/feature/does-coronavirus-discredit-liberal-institutions-141537>
- Benner, T. (2019) What's Left of Multilateralism? Putting Six Hypotheses to the Test. *Global Public Policy Institute*. Erişim adresi: <https://www.gppi.net/2019/11/04/whats-left-of-multilateralism-putting-six-hypotheses-to-the-test>
- Braw, E. (2020, 14 Mart), EU Is Abandoning Italy in Its Hour of Need. *Foreign Policy*. Erişim adresi: <https://foreignpolicy.com/2020/03/14/coronavirus-eu-abandoning-italy-china-aid/>
- Brown, F. Z., Brechenmacher, S. & Carothers, T. (2020, 6 Nisan), How Will the Coronavirus Reshape Democracy and Governance Globally? *Carnegie Europe*. Erişim adresi: <https://carnegieendowment.org/2020/04/06/how-will-coronavirus-reshape-democracy-and-governance-globally-pub-81470>
- Buck, T. (2020, Mart), Germany's coronavirus anomaly: high infection rates but few deaths. *Financial Times*. Erişim adresi: <https://www.ft.com/content/c0755b30-69bb-11ea-800d-da70cff6e4d3>
- Bystritskiy, A. (2020, 19 Mart), Coronavirus Instead of WWII: Will a New World Order Pay the Price? *Valdai Discussion Club*. Erişim adresi: <https://valdaiclub.com/a/chairman-speech/coronavirus-instead-of-wwii/>
- Coeckelbergh, M. (08 April, 2020), Coronavirus and the need for global governance. *Democracy Without Borders*. Erişim adresi: <https://www.democracywithoutborders.org/13204/coronavirus-and-the-need-for-global-governance/>
- Dempsey, J. (2020, 14 Nisan), Europe's Missing Coronavirus Exit Strategy. *Carnegie Europe*. Erişim adresi: <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/81549>
- Deen, B. & Kruijver, K. (2020, Nisan) Corona: EU's existential crisis. *Clingendael Alert*. Erişim adresi: <https://www.clingendael.org/publication/corona-eus-existential-crisis>
- Deep Knowledge Group. (2020), Global Safety Ranking. Erişim adresi: <https://www.dkv.global/safety-ranking>
- Duran, B. (2020, 30 Mart), G-20 leaders fail to provide hope for coronavirus response, financial crisis. *SETA*. Erişim adresi: <https://www.seta.org/en/g-20-leaders-fail-to-provide-hope-for-coronavirus-response-financial-crisis/>
- DW, (2020, 5 Mayıs), Alman Anayasa Mahkemesi'nden kritik tahvil alım kararı. Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr/alman-anayasa-mahkemesinden-kritik-tahvil-alim-karari>

European Commission (2020 a), Coronavirus: Commission proposes to activate fiscal framework's general escape clause to respond to pandemic. Erişim adresi:

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_499

European Commission (2020 b), Coronavirus Response Investment Initiative Plus: New actions to mobilise essential investments and resources. Erişim adresi:

https://ec.europa.eu/regional_policy/en/newsroom/news/2020/04/04-02-2020-coronavirus-response-investment-initiative-plus-new-actions-to-mobilise-essential-investments-and-resources

Gao, J. (2020, 28 Mart), Coronavirus is not an excuse to bury globalisation, but a chance to make it better. *South China Morning Post*. Erişim adresi: <https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3077242/coronavirus-not-excuse-bury-globalisation-chance-make-it>

Gates, B. (2020, Mayıs), Here's what you need to know about the COVID-19 vaccine. World Economic Forum. Erişim adresi: <https://www.weforum.org/agenda/2020/05/what-you-need-to-know-about-the-covid-19-vaccine>

Glasman, M. (2020, 12 Nisan), The coronavirus crisis has sounded the death knell for liberal globalisation. *New Statesman*. Erişim adresi:

<https://www.newstatesman.com/politics/economy/2020/04/coronavirus-crisis-has-sounded-death-knell-liberal-globalisation>

Harold, J. (2018), Deglobalization: The Rise of Disembedded Unilateralism. *Annual Review of Financial Economics*, 10 (1): 219-37

Herszenhorn, D. M., Barigazzi, J. & Momtaz, R. (2020, 27 Mart), Virtual summit, real acrimony: EU leaders clash over 'corona bonds'. *Politico*. Erişim adresi: <https://www.politico.eu/article/virtual-summit-real-acrimony-eu-leaders-clash-over-corona-bonds/>

Kaplan, R. D. (2020), Coronavirus Ushers in the Globalization We Were Afraid Of.

Bloomberg. Erişim adresi: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2020-03-20/coronavirus-ushers-in-the-globalization-we-were-afraid-of>

Kickbusch, I. & Bergner, S. (2020, 29 Mart), EU: Strongly United for Health – Deeply Divided on the Economy. *Council on Foreign Relations*. Erişim adresi: <https://www.thinkglobalhealth.org/article/eu-strongly-united-health-deeply-divided-economy>

Kliem, F. (2020), Realism and the Coronavirus Crisis, *E-International Relations*. Erişim adresi: <https://www.e-ir.info/2020/04/11/opinion-realism-and-the-coronavirus-crisis/>

Krastev, I. (Mart, 2020), Sem Pervykh Urokov Globalnogo Koronavirusnogo Krizisa. [Küresel Koronavirüs Krizinin İlk Yedi Dersi]. *Rossiya v Globalnoy Politike*. Erişim adresi:

<https://globalaffairs.ru/articles/sem-urokov-koronakrizisa/>

Lucchese, V. M., Pianta, M. (2020), The Coming Coronavirus Crisis: What Can We Learn? *Intereconomics Review of European Economic Policy*. 55(2): 98–104

Lukyanov, F. (Nisan 2020), O Mire do i posle Koronavirusa. [Koronavirüs öncesi ve sonrası dünya üzerine]. *Kommersant*. Erişim adresi: <https://www.kommersant.ru/doc/4298258>

Morillas, P. (2020, Mart), Coronavirus: between the global and the national. *CIDOB Opinion*. Erişim adresi:

https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/opinion/seguridad_y_politica_mundial/coronavirus_between_the_global_and_the_national

Mazzucato, M. (2020 a), Capitalism's Triple Crisis. *Project Syndicate*. Erişim adresi:

<https://www.project-syndicate.org/commentary/covid19-crises-of-capitalism-new-state-role-by-mariana-mazzucato-2020-03>

Mazzucato, M. (2020 b), The Covid-19 crisis is a chance to do capitalism differently. *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/mar/18/the-covid-19-crisis-is-a-chance-to-do-capitalism-differently>

Milanovic, B. (2020, 19 Mart), The Real Pandemic Danger Is Social Collapse. *Foreign Affairs*. Erişim adresi: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2020-03-19/real-pandemic-danger-social-collapse>

Narlikar, A. (2020, Ocak), Why multilateralism is in such a mess and how we can fix it. *World Economic Forum*. Erişim adresi: <https://www.weforum.org/agenda/2020/01/why-multilateralism-is-in-such-a-mess-and-how-we-can-fix-it/>

Nazarov, V., Lazaryan, S. (2020, Nisan), Pobochnyy effekt: chem grozit usileniye gosudarstva v mire posle pandemii. [Yan etki: bir pandemi sonrası dünyada devletin güçlenmesi ne tür tehditler oluşturacak]. *RBK*. Erişim adresi: <https://www.rbc.ru/opinions/politics/20/04/2020/5e9d58579a794737af3cc2b5>

OECD (2020, 2 Mart), OECD Interim Economic Assessment. Coronavirus: The world economy at risk. Erişim adresi: <https://www.oecd.org/berlin/publikationen/Interim-Economic-Assessment-2-March-2020.pdf>

Okano-Heijmans, M. (2020, 3 Mart), Coronavirus: The World's First Digital Pandemic. *Clingendael Institute of International Relations*. Erişim adresi: <https://www.clingendael.org/publication/coronavirus-worlds-first-digital-pandemic>

Popescu, N. (2020, 30 Mart), How the coronavirus threatens a geopolitical Europe. *European Council on Foreign Relations*. Erişim adresi: https://www.ecfr.eu/article/commentary_how_the_coronavirus_threatens_a_geopolitical_europe

Rachman G. (2020, 23 Mart), Nationalism is a side effect of coronavirus. *Financial Times*. Erişim adresi: <https://www.ft.com/content/644fd920-6cea-11ea-9bca-bf503995cd6f>

Rankin, J. (2020, 1 Nisan), Coronavirus could be final straw for EU, European experts warn. *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/01/coronavirus-could-be-final-straw-for-eu-european-experts-warn>

Ratlend P., Guriyev, S. (2020, Nisan), Chto vylechit mir ot koronakrizisa: demokratiya ili avtoritarizm? [Korona krizi dünyasını ne tedavi edecek: demokrasi mi otoriterizm mi?]. *Rossiya v Globalnoy Politike*. Erişim adresi: <https://globalaffairs.ru/articles/chto-vylechit-mir/>

Rodrik, D. (2017), *Straight Talk on Trade: Ideas for a Sane World Economy*. Princeton, Princeton: University Press.

Rodrik, D. (2020, 6 Nisan), Will COVID-19 Remake the World? *Project Syndicate*. Erişim Adresi: <https://www.project-syndicate.org/commentary/will-covid-19-remake-the-world-by-dani-rodrik-2020-04>

Stiglitz, J. (2020, 13 Mart), Plagued by Trumpism, *Social Europe*. Erişim Adresi: <https://www.socialeurope.eu/plagued-by-trumpism>

Stiglitz J. (2019 a), The end of neoliberalism and the rebirth of history. *Social Europe*. Erişim Adresi: <https://www.socialeurope.eu/the-end-of-neoliberalism-and-the-rebirth-of-history>

Stiglitz, J. (2019 b), *People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent*. W. W. Norton & Company.

Tamir, Y. (2020, 27 Mart), How the Coronavirus Pandemic Resurrected the Nation-state. *Haaretz*. Erişim adresi: <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-how-the-coronavirus-pandemic-resurrected-the-nation-state-1.8716389>

Tefera, Z. G., Ismael, H. & Otondi, S.T. (2020, 23 Nisan), Multilateralism as Panacea for COVID-19. *E-International Relations*. Erişim adresi: <https://www.e-ir.info/2020/04/23/opinion-multilateralism-as-panacea-for-covid-19/>

Schmidt, V. (2020, 3 Mart), The EU responds to the coronavirus: déjà vu all over again? *Social Europe*. Erişim adresi: <https://www.socialeurope.eu/the-eu-responds-to-the-coronavirus-deja-vu-all-over-again>

Varoufakis, Y. (2020, 20 Nisan), Solidarity Is Not What Europe Needs. *Project Syndicate*. Erişim adresi: <https://www.project-syndicate.org/commentary/eurobonds-must-be-based-on-self-interest-not-solidarity-by-yanis-varoufakis-2020-04>

Walt, S.M. (2020, 9 Mart), The Realist's Guide to the Coronavirus Outbreak. *Foreign Policy*, Worldometers. Erişim adresi: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

Xu, C. (2020, 13 Nisan), Coronavirus crisis exposes the myth of global security built on nation-state competition. *South China Morning Post*. Erişim adresi: <https://www.scmp.com/comment/opinion/article/3079441/coronavirus-crisis-exposes-myth-global-security-built-nation-state>

Zielonka, J. (2020, 26 Mart), Has the coronavirus brought back the nation-state? *Social Europe*. Erişim adresi: <https://www.socialeurope.eu/has-the-coronavirus-brought-back-the-nation-state>